

Don Mitchell

A tér törvényi megsemmisítése

A hajléktalanellenes törvények és a jogok csökkenő tere

Senki sem tehet meg valamit szabadon, ha nincs egy hely, ahol azt szabadon megtehetné. [...] A tulajdonról szóló szabályok egyik funkciója, különösen a földterülettel kapcsolatban, hogy meghatározzák, ki hol lehet.

Jeremy Waldron (1991: 226)

Miután Berkeleyben a városi tanács néhány tagja aggodalmát fejezte ki, hogy a Berkeley Egyetem egy évtized után esetleg azért hagyta abba a Néppark [*People's Park*] támogatását, mert a város nem lépett fel „elég keményen” a hajléktalan emberekkel és más elemekkel szemben, kénytelenek vagyunk elgondolkozni azon, hogy mit is jelent manapság a „kemény fellépés”. Berkeley városa ugyanis – bár korábban többször kísérletezett a hajléktalan embereket érintő „liberális” kezdeményezésekkel (például elindítottak egy programot, melynek keretében a járóelők pénz helyett különböző szolgáltatásokra feljogosító utalványokat adhattak a rászorulóknak) – mára a hajléktalanok ellen irányuló jogi támadások élharcosává vált. Ez a támadás egy sor ún. életminőségi [*quality of life*] törvény elfogadását és végrehajtását jelenti, amelyek szigorúan szabályozzák az utcai viselkedést: hol és mikor alhatnak az emberek az utcán (illetve alhatnak-e egyáltalán), és hogyan szabad, illetve nem szabad koldulni. 1994-ben Berkeleyben a választók megerősítették azt a városi tanács által elfogadott törvényt, amely tiltja az „agresszív” kéregetést, mindenfajta kéregetést az éjszakai órákban, valamint az autóból ki- és beszálló emberektől és a bankautomaták háromméteres körzetében történő koldulást. A törvény ezenkívül illegálissá tette a járdán való ülést is. Ezek a jogszabályok „az ország egyik legszigorúbb szabályozását” vezették be (*San Francisco Chronicle* 1994a). Miután a szabályozás évekre elakadt a bíróságokon (Herscher 1995), a városi tanács 1998-ban egy új, enyhén átdolgozott jogszabályt fogadott el.

Forrás: The Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-Homeless Laws. In *The Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press, 161–194. Copyright © 2003 The Guilford Press. Hungarian translation © Replika.

Ez a berkeleyi rendelet csak egy azok sorában, amelyek válaszul születtek arra a válságra, amit a hajléktalanság jelent. A következő néhány példa segít megvilágítani, hogy miről is van szó:

- 1998-ban San Franciscóban tizenegy hónap alatt több mint 16 000 „életminőségi” szabályszegést állapítottak meg, melyek nagy részét hajléktalan emberek „követték el” (National Law Center on Homelessness and Poverty 1999). A Mátrix program keretében a város rendszeresen „megtisztítja” az utcákat, tereket és parkokat a hajléktalan emberektől, és „zéró toleranciát” alkalmaz a közterületen történő sátorozás, lézengés [loitering], vizezés, székelés és alkoholfogyasztás eseteivel szemben (MacDonald 1995).
- Több tucat amerikai településen – például Santa Cruz, Berkeley, Phoenix, St. Petersburg és San Diego – illegális közterületen aludni. Hasonló törvények vannak életben Seattleben is, ahol ezeket használták fel az 1999-es WTO-találkozó alatti tüntetések résztvevőinek őrizetbe vételéhez (Falit-Baiamonte 2000).¹
- Atlantában és a floridai Jacksonville-ben bűncselekménynek számít átvágni egy parkolón vagy ott lézengeni; 1993-ban Atlantában egyetlen hónap alatt 226 személyt vettek őrizetbe „parkolóban koldulás, birtokháborítás, alkoholos befolyásoltság alatt történő csendháborítás, köztéren való akadályképezés vagy lézengés” miatt (*Atlanta Journal and Constitution* 1993).
- New Yorkban illegális a metróban vagy annak közelében aludni, valamint tilos a város utcáin az autók szélvédőjét mosni (Howland 1994). A Manhattanben található kis teretek többségét vállalkozásfejlesztési körzetek (Business Improvement District) kezelik, melyek magán-biztonságiszolgálatai keményen betartatják a padokon vagy asztalokon történő alvást tiltó szabályokat (vö. Katz 2001).
- Az oregoni Eugene és a Tennessee-beli Memphis városában a koldusoknak engedélyért kell folyamodniuk, melynek során ujjenyomatot vesznek tőlük, és fényképet készítenek róluk. Ezt a fényképes engedélyt kötelesek mindenkor maguknál tartani (*San Francisco Chronicle* 1994b).
- Berkeleyhez hasonlóan Cincinnati-ben is tilos a kéregetés az autójukból ki- vagy beszálló emberektől, a bankautomaták közelében, 20 óra után, valamint a boltok bejáratának kétméteres körzetében. Ezenkívül reggel hét és este kilenc között illegális a járdán ülni vagy feküdni (*Cincinnati Enquirer* 1995a, 1995c).² Jelenleg az Egyesült Államok településeinek több mint harmadában vannak érvényben hasonló törvények (*Denver Post* 1999a). Denverben a Belvárosi Szövetség (Downtown Partnership) elnevezésű üzleti partnerség elnökének megfogalmazása szerint azért hozták ezeket a szabályokat, mert „a kéregetés megijeszti a látogatókat, különösen, ha nincs helyismeretük” (*Denver Post* 2000a).
- Baltimore-ban nem elégedtek meg a koldulás helyét és módját korlátozó rendeletekkel, ezért a sötétedés után történő kéregetés teljes betiltását tervezik. Az új törvény támogatói szerint az éjszakai kéregetők megzavarják azokat, akik „Little Italy-ben szeretnének vacsorázni, vagy Fells Pointban szórakozni” (*Baltimore Sun* 2001).

---

1 Mint azt látni fogjuk, az életminőségre vonatkozó törvények ilyen célokra történő alkalmazása pontosan összhangban van azok általános szándékával: a közterek felszámolásával.

2 Az 1995-ben elfogadott cincinnati rendelkezéseket a bíróság hatályon kívül helyezte. 2002-ben új, ennél szűkebb körű, de ugyanarra az eredményre vezető rendelkezéseket fogadtak el. Lásd *Cincinnati Enquirer* (2002).

A szándék világos: a viselkedés és a közterek olyan korlátozása, hogy a hajléktalanok ne tudják az életben maradáshoz szükséges tevékenységeiket törvényszegés nélkül elvégezni. Magát a túlélést kriminalizálják. Azonban amint David Smith (1994a: 495) jogtudós a hajléktalanság kriminalizációjáról szóló cikkében kifejti, „az állítólagos közérdek, amit a kriminalizáció elvileg szolgál” – mint a bűnmegelőzés és a rend fenntartása –, „még jóindulattal is igen kétséges”. Az élethez szükséges viselkedésformák kriminalizációja semmit sem tesz a probléma gyökerének kezelése érdekében. A hajléktalanság alapvető okai a megfizethető, biztonságos lakhatási lehetőségek hiánya, a strukturális munkanélküliség (vagy ahogy én fogalmaznék, annak szükségessége, hogy rendelkezésre álljon a munkanélküliek tartalékserege), valamint a szegénység és a kilátástalanság együttese, amely a lakosság jelentős része esetében a kábítószer- és alkoholfüggőséget és a mentális betegségeket *lakhatási* problémává alakítja. Amennyiben Smithnek igaza van, két kérdést kell megválaszolnunk. Először is, miért is terjedtek el ilyen mértékben a hajléktalanelenes törvények az elmúlt évtizedben (és miért hivatkoznak azokra folyamatosan az amerikai városok „megmentőiként”)? Másodszor, mire számíthatunk ezen törvények alapján a városi közterekkel, illetve a demokrácia és az állampolgári jogok gyakorlásával kapcsolatban, amelynek ezek a terek helyet adnak vagy sem? A jelen tanulmány ezeket a kérdéseket igyekszik megválaszolni, és eközben azt is megmutatja majd, hogy miért kell a városhoz való jog „kiáltásának és követelésének” egyre határozottabbá válnia.

A megsemmisítő gazdaság

Neil Smith (1996) számára a hajléktalanelenes törvények, egy sor más tiltással együtt, beleértve az úgynevezett jóléti reformot³ is, egy új várospolitikai kezdetét jelentik. Smith érvelése szerint ez a politika a „revansizmuson”, vagyis az 1960-as évek vélelmezett liberális „túlhatásaival” szembeni „revánsra” irányuló jobboldali mozgalmon alapul, amely a „hagyományos amerikai értékek” helyreállítását tűzte zászlajára.⁴ Azonban, mint arra rámutat, nem egyértelműen jobboldali mozgalomról van szó, hiszen kétségtelen, hogy néhány hírhedt intézkedés – mint például a Tompkins Square park bezárása New Yorkban – liberális városvezetés alatt történt (Smith 1996: 220). Ez a folyamat egy olyan szabályozási rezsim városi szintű megvalósulása – és annak ideológiai megalapozása –, amely az 1970-es évek globális recessziója, az 1980-as évek eleji hitelválság, az 1980-as évek végének (illetve Ázsia esetében az 1990-es évek) gazdasági válságai, valamint a Szovjetunió és szatellitállamai összeomlása nyomán létrejövő globalizálódó neoliberalizmus politikai gazdaságtanát tükrözi. Egy sor liberális polgármester, például Paul Schell Seattle-ben, David Dinkins New Yorkban és Willie Brown San Franciscóban, ugyanolyan keményen kiállt a szegények és hajléktalanok megrendszabályozásának szükségessége mellett, mint konzervatív, sőt reakciós kollégáik, például Rudy Giuliani, Dinkins New York-i utódja, Frank Jordan, Brown San Franciscó-i elődje, vagy a Schell követni szándékozó Mark Sidran seattle-i városi főügyész (akiről nemsokára többet is meg fogunk tudni). A „revansizmus” várospolitikája mindkét nagy párt köréből

3 A rászorultságelvű pénzbeli ellátások szigorítását. (A szerk.)

4 A revansizmus eredetileg egy a késő tizenkilencedik századi Franciaországban induló reakciós mozgalom volt, mind a királlyal, mind a dolgozó osztályokkal szemben. A mélyen nacionalista mozgalom a „tradicionális értékek” mentén szerveződött (Smith 1996: 45).

talál támogatókat, és a legjózanabb személyeket is maga mellé tudta állítani. Egy komoly mozgalomról van szó, amely válasz a városi tereket átalakítani látszó, a „globalizáció” tág kategóriájába sorolható erőteljes változásokra.

A globalizáció egyrészről a nemzetközi határokon átnyúló gazdasági integráció folyamatát jelenti. Másrészről azon benyomásunkat tükrözi, hogy nem csupán gazdasági, hanem társadalmi, politikai és kulturális értelemben is egyre összefüggőbbé válik a világ – hogy az idő- és térbeli távolságok egyre zsugorodnak (Harvey 1989, 1990; Massey 1995), és a helyek és az azokat elválasztó határok egyre kevésbé fontosak. Ebben a tekintetben a globalizáció maga sem más, mint elsősorban egy rendkívül nagy hatású ideológia. A médiát (annak ellenére, hogy egyre erősebbek azok a mozgalmak, amelyek tiltakoznak a globalizáció konkrét megvalósulása ellen, és annak a visszaesésnek az ellenére is, ami a 2001. szeptember 11-i terrortámadások egyik következménye volt) lenyűgözik a „globalizáció” kilátásai és csodái: az azonnali kommunikáció lehetősége, hogy a világ minden sarkában vehetünk Big Macet, valamint az a felemelő élmény, hogy a nebraskai tél közepén is ehetünk szusit. Akik követik az esti híradót és a nyomtatott sajtót, kénytelenek arra a következtetésre jutni, hogy a tér megszűnt létezni (eltekintve néhány szomorú hibától, mint például amikor egy tucat nem dokumentált bevándorló meghal az arizonai sivatagban, miközben a határőröket próbálják kicselezni).

Annak az osztálynak a számára, amelyet a globalizáció ideológiája szolgál, az nem sokkal több egy találó jelzőnél, mely jól jellemzi újfajta hétköznapi tapasztalataikat: annak a vezető elitnek, amely azonnali piaci játékokat játszik és irányít pénzben, határidős ügyletekben, részvényekben és áruban; azoknak a nyugati és elnyugatiasodott közép- és felső osztályoknak, amelyek rendelkeznek az ahhoz szükséges eszközökkel és idővel, hogy azonnali összeköttetésbe lépjenek a földgolyó távoli részeivel a világhálón keresztül; és azoknak a jómódú diákoknak, akik a hosszú hétvégéket más kontinensen töltik rokonaikkal, barátaikkal, a síszünetet pedig a Sziklás-hegység vagy az Alpok friss haván. Számukra a tér egyszerűen nem számít (legalábbis, miután elmúlt a hosszú repülőutakat követő fáradtság). Sőt nem is létezik: a tér valamilyen éteri fogalom, amely a vezetékek, optikai kábelek, (aszfaltburkolatú vagy információs) szupersztrádák, sugárhajtású repülő, műholdak, és természetesen a pénz következtében egyre jelentéktelenebbé válik. A tér és az idő összezsugorodása nyomán rengeteg ember, és ami még fontosabb, maga a tőke is szabaddá vált (és kicsit talán meg is szédült). David Harvey egyik kedvenc Marx-gondolatát idézve, „a térnek az idő által való megsemmisítése” (Marx 1972: 9) egészen hihetetlen mértéket öltött. Még akik kritikusan is viszonyulnak a globalizációhoz (mint maga Harvey is), de ennek ellenére „a tér idő által való megsemmisítését” tekintik korunk meghatározó erejének, azok is hajlamosak a tőkére globális, transzlokális erőként tekinteni, amely – Smith (1990) képével élve – sáskahadként köröz a világban, és hol itt, hol ott száll le és fog teljes pusztításba, miközben egyre nagyobb komparatív előnyök után kutat.

Ugyanakkor, mint arra számos geográfus rámutatott, ez a fajta globalizáció valójában *nem* azon alapszik, hogy az „idő legyőzi a teret” – bármilyen látványos is e hasonlat –, hanem bizonyos *típusú* terek folyamatos kitermelésén és újratermelésén (Harvey 1982; Massey 1995; Storper és Walker 1989; Smith 1990, 1996; Walker 1996). Ahhoz, hogy a tőke szabad legyen, egyben helyhez kötöttnek is kell lennie. Ez a kapitalizmus alapvető földrajzi ellentmondása, ami miatt oly fontosá válik a globalizáció *ideológiája*, a neoliberális, revansista társadalmi szabályozással együtt. Ez az ellentmondás a kapitalizmusnak abban a jellemzőjében gyöke-

rezik, hogy a profitráta folyamatosan csökken. A „globalizálódás” – a felhalmozás tereinek és mértékének megváltoztatása – ennek a csökkenésnek az ellensúlyozására szolgál. Nem csupán globális mértékben, hanem a tőke működésének minden helyszínén igaz, hogy a válság elkerülésére és a tőkeáramlás felgyorsítására irányuló erőfeszítés folyamatosan átrendezi a termelési kapcsolatokat (és tereket). A tőke gyors helyváltoztatása és a globalizáció párhuzamos megjelenése olyan tendenciákat szül, amik nagyfokú bizonytalanságot jelentenek azok számára, akik állótőkébe fektettek, különösen, ha az állótőke az épített környezetben fekszik.⁵ Bár a tőke egyszerűen nem létezhet bizonyos fajta rögzítettség nélkül – gépekben és gyárakban, utakban és parkokban, házakban és üzletekben –, az, hogy a különböző tőkék mobilitása rendkívül eltérő, növekvő bizonytalanságot kölcsönöz a rögzített helyszíneknek. Az ingatlanbefektetések hamar értéküket veszthetik, és a számlát ilyenkor a helyi befektetők, ingatlantulajdonosok és adószedő hatóságok állják. Bár nem feltétlenül. Mindezen szereplők együtt vagy külön-külön megpróbálhatják kiegyensúlyozottabbá tenni kapcsolatukat a vándortőkével, és adózási, foglalkoztatási, környezetvédelmi és más szabályozások és ösztönzők segítségével megvédeni hosszú távú állótőke-befektetéseiket (és további befektetéseket odavonzani), lényegében egyfajta bázist vagy otthon teremtve a világszerte járó tőke számára. Az ösztönzők bevezetése és a szabályozási környezet átalakítása ugyanakkor a helyszínek vad licitjét is elindíthatja, ahogy újabb települések és államok kezdenek versengeni egyrészt az új tőkebefektetések odavonzása, másrészt a helyi tőke otthon tartása érdekében.

Pontosan itt válik igazán hatásossá a globalizáció ideológiája: elrejt szemünk elől, hogy a tőkének mekkora szüksége van konkrét helyekre, és így lehetővé teszi a tisztviselők, helyi vállalkozók és ingatlantulajdonosok számára, hogy kijelentsék: nincs más választásuk, mint meghajolni a Tőke istene előtt, és az adó- és szabályozási kedvezményeken túl extravagáns konferencia-központokat, belvárosi turistacsalogatókat, elit, dzsentrifkált éttermi és szórakozó-negyedeket, valamint új baseball- és futballstadionokat emelni, sőt néha akár olyan kényelmi dolgokba is kénytelenek befektetni, mint a múzeumok, színházak és koncerttermek (Molotch 1976; Cox és Mair 1988; Zukin 1995).⁶ A látvány lesz minden. Ha úgy tűnik, hogy a tőkének semmilyen konkrét helyre nincs szüksége, akkor a városok mindent megtesznek, hogy annyira vonzóvá váljanak, hogy a tőke oda *akarjon* vándorolni – új vállalkozások, több turista, vagy még több kertvárosi fejlesztés formájában. A terek megszüntetésével ezzel párhuzamosan egy másik lényeges folyamat is megindult: a *helyszínekbe* való befektetés mind álló- (és gyakran kollektív) tőke, mind pedig látvány tekintetében. Scott Kirsch (1995: 529) számára egy ilyen szerkezetű világban adja magát a kérdés, hogy „Mi lesz a térrel, *miután* eltűnik; hogyan érintik hétköznapi életünket ezek az idő- és térbeli átalakulások?”

Az Egyesült Államok sok városában az erre a kérdésre adott válasz perverz módon a *további* megsemmisüléséhez vezetett – ezáltal nem globális mértékben és nem a technológiai fejlődés hatására, hanem egészen helyi szinten és jogszabályi változások révén. A tér használatát szabályozó új törvények nemcsak a neoliberális revansizmus szólami szintjén jelennek meg, hanem annak gyakorlati megvalósítását jelentik, amely gyakorlatot a városhoz való jogért vívott harc kulcsfontosságú frontjának kell tekintenünk. Az „életminőségért” aggódó városokban – vagyis ahol a városokat vonzóbbá szeretnék tenni mind a szabadon

5 Ezt a folyamatot alaposan elemzi például Henderson (1999: 2. fejezet).

6 Figyelemre méltó, hogy mostanában milyen gyakran nem azzal érvelnek a nyilvánosság előtt a múzeumokba vagy koncerttermekbe (és különösen a sportstadionokba) történő beruházások mellett, hogy azok élhetőbbé teszik a várost, hanem hogy attól az „versenyképesebbé” válik – ami meglehetősen gyenge érv a közbefektetés mellett.

mozgó tőke, mind a szabadon mozgó közép- és felső osztály számára – egymás után nyúlnak az új gazdaság politikusai és vezetői a tér – nevezzük így – „törvény általi megsemmisítéséhez”. Annak a térnek a megsemmisítéséhez, amelyben az emberek élni, ülni és magukat ellátni kénytelenek, ha nincs saját otthonuk, ahol ezt megtehetnék. Az amerikai városokban meghonosodó új jogi rezsim – melyet a korábban bemutatott néhány törvény jól illusztrál – ugyanis éppen *ezt* helyezi törvényen kívül: azokat a viselkedésformákat, amelyeket a szegények és különösen a hajléktalanok a város közterein kénytelenek végezni.⁷ A szabályozás *ezt* úgy éri el, hogy jogi (és néha átvitt) értelemben is megszünteti az összes teret, ami megmaradt a hajléktalan embereknek. A hajléktalanellenes törvények, melyeket egyre több amerikai városban vezetnek be, alattomos módon működnek: újradefiniálják a köztereken elfogadható viselkedésformákat, gyakorlatilag eltörölve azokat a tereket, ahol a hajléktalanok élni *kénytelenek*, és ezáltal egyszerűen magukat a hajléktalan embereket igyekeznek eltörölni – mindezt azért, hogy a várost átalakítsák a látszólag globális tőke játszótérévé, mely maga is folyamatosan a tér másfajta megsemmisítésére kényszerül.

Az emberek törvényi megsemmisítése

Álmatlanul Seattle-ben

A hajléktalanok köztéri viselkedésére vonatkozó jelenlegi korlátozásokat nyilvánvalóan az vezérli, hogy a tér szabályozásán keresztül megszüntessék a hajléktalan embereket – nem pedig a hajléktalanságot. Berkeley igen sok lépést tett ebbe az irányba, bár korántsem annyit, mint a közeli San Francisco, vagy északabbra Seattle. Seattle esete jól példázza a hajléktalanokkal szemben folytatott háború eszközeit, amelyet a városok a versenyképesség nevében vívnak. Emellett jól mutatja az ideológia által bejárt torz utat is, ahogyan a városi liberalizmus egy formája a városi neoliberalizmus egyik formájává válik.

Stacy Warren (1994) a Disney vállalat 1980-as évekbeli sikertelen seattle-i várostervezési kísérleteit elemzi, amelyet a város szélesebb körű állampolgári részvétellel készített fejlesztési tervei követtek – ez utóbbiba hajléktalan embereket is bevontak, és az ő igényeiket és vágyaikat is megpróbálták figyelembe venni. Warren egy 1989-es felmérés során megkérdezett hajléktalan válaszadó szavait idézi: „...köszönöm, hogy én és mások hajléktalanként részesei lehetünk a Seattle Center melegének”. Ez és további más példák alapján Warren (1994: 110) arra a következtetésre jut, hogy „az, hogy egy hajléktalan ember, aki talán a városi jogfosztottság legerősebb szimbóluma, részt vehet az új Seattle Center tervezésében, a hegemon folyamatokba ágyazott valódi állampolgáriság erejét mutatja”.

A seattle-i hajléktalan emberekkel kapcsolatos jóindulatnak azonban már az 1980-as években is megvoltak a határai. A város 1986-ban, az Egyesült Államokban az elsők között fogadott el az „agresszív koldulásra” vonatkozó törvényt (*Los Angeles Times* 1987; *New York Times* 1987; Blau 1992), amit aztán alkotmányellenesnek minősítettek (mint a szólásszabadság egyfajta korlátozását). Az 1990-es évek elején Seattle harcos városi főügyésze, Mark

---

⁷ 2001 júliusában a Los Angeles-i városi tanács megszavazta, hogy a Skid Row negyedben állítsanak fel fizetős vécét, megszüntetve talán az igényt, hogy egyesek a sikátorokban könnyítsenek magukon. Ezeknek a vécéknek a felállítását 20 éves vita előzte meg. Komolyan (*New York Times* 2001).

Sidran, aki elégedetlen volt a csupán az agresszív koldulást szabályozó törvények hatékonyságával, egy olyan törvénycsomag bevezetését kezdeményezte, amely a köztereken vizeléstől a járdán ülésig és az alvásig mindent törvényen kívül helyezett. Az új jogszabályok felhatalmazták a rendőrséget, hogy bármelyik utcát lezárhassák, ha úgy ítélik meg, hogy fenyegetést jelent a közbiztonságra.⁸ Sidran szerint csak ezek a törvények (vagyis azok, amelyek törvényen kívül helyezték a hajléktalan emberek túléléséhez szükséges viselkedésformákat) biztosíthatják, hogy Seattle ne lépjen azoknak a kaliforniai városoknak a nyomába, ahol „valaha remek volt élni”. A veszély, ha csak finoman is, de érzékelhető volt:

Természetesen a komoly, erőszakos bűncselekmények, a bűnbandák és a drogsempészet tönkretelhetnek egy közösséget. Nem szabad azonban alábecsülnünk azokat a károkat, amelyeket a társadalmi rend felmorzsolódásának lassabb, kevésbé drámai, de igencsak veszélyes folyamata okozhat. Még a sokat megélt városlakók számára is eljön előbb-utóbb az a pont, amikor az általában elviselhető „apró” viselkedési kihágások – a graffiti, a szemét, a vizelettől büzlő kapualjak, a közterületi alkoholfogyasztás, az agresszív kéregetés, az utcán alvás – együttesen elviselhetetlenné válnak. Ezek együttese, a komolyabb bűncselekmények kontextusába ágyazva, olyan pszichés félelmet szül, amely képes megfojtani valaha nagyszerű városokat, mert az emberek nem akarnak ilyen környezetben vásárolni, dolgozni, szórakozni, élni (Sidran 1993: B5).

Lenyűgöző érvelés. Nem igazán maguk az „apróbb kihágások” jelentik a problémát, hanem az a kontextus, amiben ezek megjelennek („a komolyabb bűncselekmények”). Sidran leírása James Q. Wilson és George F. Kelling (1982; Kelling és Coles 1996) „betört ablakok”-elméletének egy változata [amit Mitchell a könyve következő fejezetében tárgyal – *a szerk.*]. Elég annyit leszögezni, hogy az „apróbb kihágásoknak”, illetve a kontextust jelentő „komoly bűncselekményeknek” tulajdonított problémákra adott válasz sem a kontextussal nem foglalkozik, sem azzal, hogy *miért* kényszerülnek emberek az utcán aludni vagy a küszöbre vizelni. Ehelyett „a helytelen utcai viselkedés kezeléséhez szigorítani kell a törvényeket. Az utcán italozást és a közterületen vizelést bűncselekménnyé kell minősíteni, mert egyesek a jelenlegi jogszabályokat büntetlenül semmibe veszik” (Sidran 1993). Sidran azt is elismeri, hogy a szigorúbb „végrehajtás önmagában nem elegendő”, ezért támogatja a hajléktalan embereknek nyújtott szolgáltatások bővítését. „Ugyanakkor önmagában a több szolgáltatás szintén nem elegendő válasz. Egyes emberek rossz döntéseket hoznak” – például úgy döntenek, hogy nyilvános helyen vizelnek vagy a járdán ücsörögnek. „Azokkal is foglalkoznunk kell, akik nap mint nap a boltok előtt fekszenek. Ez a viselkedés veszélyforrást jelent. Nem lenne szabad megengedni, hogy az időseknek, a bizonytalanul mozgóknak és a látásukban korlátozottaknak a gyakran tömött járdákon az ott fekvő embereket kelljen kerülgetniük.”

Az utcán ülő és fekvő emberek egy másik, talán komolyabb veszélyt is jelentenek: „...sokan, amikor azt tapasztalják, hogy emberek ülnek vagy fekszenek a járdán, igyekeznek elkerülni a környéket – a kéregetéstől vagy más kényelmetlen helyzettől tartva. Ez elriasztja őket attól is, hogy a közeli boltokban vásároljanak, ami tovább nehezíti az üzletek helyzetét, és némelyik kénytelen bezárni. Mindennek következtében Seattle városa munkahelyektől és fontos adó-

---

⁸ Az eredetileg a hajléktalan emberek szabályozására kitalált törvények rendkívül hasznosnak bizonyultak az 1999-es seattle-i WTO-találkozó elleni tüntetések során, amikor több száz aktivistát tartóztattak le – nem zavargás miatt, hanem olyan életminőség elleni kihágások miatt, mint a közterületen alvás (Falit és Baiamonte 2000). Magunknak okozunk bajt, ha figyelmen kívül hagyjuk a törvények hajlékonyságát, vagyis annak a lehetőségét, hogy az egyik szabályozási terület egy másikon kerüljön alkalmazásra.

bevételektől esik el” (Sidran 1993). Sidran végül azzal érvel, hogy az utcákon és parkokban jelenlévő hajléktalan emberek „kevésbé közvetlen, de talán annál komolyabb módokon is fenyegetik a közbiztonságot. Az utcák biztonságának fenntartásához erősen hozzájárul, hogy azok élő, aktív helyek maradjanak, melyek vonzzák az embereket, és ezáltal biztonságerzetet és önbizalmat keltenek bennük”. És pontosan a biztonságról van itt szó:

Ha valaki ma akarná megírni Seattle történetét, akkor akár Dickens *Két város regényének* ismert kezdősoraival is indíthatna: „Azok voltak a legszebb idők, és azok voltak a legrútább idők.” Városunkat a *Fortune* magazin az első helyen ajánlja vállalkozások számára, de itt van a *grunge* otthona is. Seattle egyrészt a csendes-óceáni térség egyik high-tech termelőközpontjáról, másrészt sarki kávézóiról híres – a legszebb idők járnak. Még az álmatlansághoz is kitűnő helyszín vagyunk.⁹

Ez úgy tűnik, különösen igaz, ha hajléktalanok vagyunk, mivel Sidran javaslata alapján egyszerűen nem lenne hol aludnunk. A közterek szabályozása azonban úgy tűnik, nem minden „kasztra” vonatkozik egyformán. Sidran javaslata szerint (melyet végül a városi tanács elfogadott) az „utcán ülés” tiltása alól kivételt képeznek „az egészségügyi vészhelyzetek, a gyűlések és felvonulások résztvevői, a buszra várakozók, valamint a kávézók és utcai büfék vendégei” (*Seattle Times* 1993a). E jogszabályok célja nyilvánvaló,¹⁰ hatásuk pedig könnyen megjósolható – amikor a belvárosban megerősítették a jogszabály végrehajtását, sok hajléktalan ember a távolabb eső üzleti negyedekbe települt át, elindítva az ottani üzlettulajdonosok panaszait (Balter 1994) –, mégis fontos, hogy megértsük. Amennyire sikerül törvényekkel megszüntetni a hajléktalanok tereit (a járdákon, a parkokban, a síkátorokban), az maguknak a hajléktalan embereknek a megsemmisítésével is járhat. Ha eljutunk oda, hogy ezek a hajléktalanellenes törvények az összes közterületre vonatkoznak – mint ahogyan azt a külvárosok lakói és üzlettulajdonosai bizonyára remélik, azt látván, hogy a belvárosi szabályozás feléjük tereli a hajléktalanokat –, akkor majd a hajléktalan emberek feltehetően egyszerűen csak elpárolognak.

Az emberek megsemmisítése

Ez a probléma lényege. Jeremy Waldron jogtudós az alapjogokból kiindulva egy lenyűgöző tanulmányában megmutatja, hogy a kapitalista társadalmakban a hajléktalanság feltétele egyszerűen csak annyi, hogy valakinek ne álljon rendelkezésére egy hely, amit a sajátjának nevezhet. „Egy hajléktalan ember helyzetét úgy is le lehet írni, hogy nincs olyan, a magántulajdon szabályai alá tartozó terület, ahol szabadon tartózkodhat” (Waldron 1991: 299). A hajléktalan csak akkor tartózkodhat magánterületen – valakinek a házában vagy egy étterem vécéjében –, ha azt az ingatlan tulajdonosa megengedi számára. Ez ugyan mindenki

⁹ Itt Meg Ryan és Tom Hanks 1993-as romantikus filmjére, a *Sleepless in Seattle*-re utal (magyarul: *A szerelem hullámhosszán*).

¹⁰ A városi ügyész tiltakozása ellenére, aki szerint a törvény nem a kéregetők ellen irányul. A *Seattle Times* fent idézett cikkében eredetileg az a megfogalmazás szerepelt, hogy „a kéregetőket a járdán való ücsörgéstől eltiltó rendelet”. Egy későbbi kiadásban a következő jelent meg: „Helyreigazítás: Laurie Mayfield városi ügyész szerint a járdákkal kapcsolatos városi rendelet a járdán való üldögélést és fekvést tiltja a bevásárlónegyedekben, és nem a kéregetők ellen irányul. Korábbi cikkünk tévesen sugallta ezt a képet.” A törvény azonban biztosan nem a kávéjukat szűrősejtető polgárokat célozta meg.

másra is igaz, többségünk azonban rendelkezik legalább egy olyan hellyel, ahol (nagyrészt) azt csinálhatunk, amit akarunk. Nem kell senkitől sem engedélyt kérnünk, hogy használhasuk a vécét vagy a fürdőszobát, vagy hogy lefekhessünk aludni. Ezzel szemben a hajléktalan embereknek egyedül a köztereken adatik meg a szabad cselekvés elvi lehetősége.¹¹ Waldron érvelése szerint egy „libertáriánus paradicsomban”, ahol *minden* terület magántulajdon, egy hajléktalan ember egyszerűen *sehol sem létezhetne*. „Társadalmunkban csak azáltal menekülnek meg a hajléktalanok ettől a katasztrófától, hogy bizonyos területek közös tulajdonban vannak, és ezeket elérhetővé tettük közhasználatra. A hajléktalanok *létezhetnek* – amennyiben az utcákon, a parkokban, a hidak alatt tartózkodnak. A társadalmunk csak azáltal menti meg a hajléktalan embereket ettől a katasztrófától, hogy bizonyos területek kollektív tulajdonban és közös használatban vannak. A hajléktalan emberek *létezhetnek* – amennyiben utcán, parkban vagy a híd alatt vannak” (Waldron 1991: 300).

Ugyanakkor egyik város a másik után hoz olyan törvényeket, amelyek kifejezetten bizonyos hétköznapi tevékenységeket (vizezés, székelés, álldogálás, ülés, alvás) tiltanak a közterületeken.

Ami kialakulóban van – és ez viszont nem a fantázia szüleménye –, az egy olyan állapot, amelyben egymillió vagy még annál is több állampolgár számára nem létezne hely az olyan alapvető emberi tevékenységek elvégzésére, mint a vizezés, mosakodás, alvás, főzés, evés vagy az álldogálás. A törvényhozók, akiket olyan emberek szavaztak meg, akiknek van olyan magánterületük, amelyen mindezeket megtehetik, egyre inkább amellett döntenek, hogy a köztereket kizárólag az ilyen alapvető emberi szükségéktől eltérő tevékenységek számára teszik hozzáférhetővé. Az utca és az aluljáró, mondják, az otthon és az iroda közötti ingázásra való. Nem alváásra való; az ember otthon alszik. A parkok pihenésre valók, például sétálásra és labdajátékokra, olyan dolgokra, amelyekhez az ember saját kertje egy kicsit túl szűkös. A parkok nem arra valók, hogy ott fözzenek vagy oda vizeljenek; ezeket a dolgokat szintén otthon csináljuk. Mivel a nyilvános és a magán kiegészítik egymást, ezért a nyilvánosan elvégzett tevékenységeknek az otthon elvégzett tevékenységek kiegészítőinek kell lenniük. Ez a komplementaritás jól működik azoknál, akiknek mindkét típusú hely a rendelkezésére áll. Katasztrófális azonban azok számára, akik egész életüket közös földön kényszerülnek leélni. Ha ebben igazam van, akkor a modern időkben ez a hatalom egyik legszívtelenebb és legszarnokibb gyakorlása egy (aránylag) gazdag és önelégült többség által, a kevésbé szerencsés embertársaik kisebbségével szemben (Waldron 1991: 301–302).¹²

Vagyis olyan világot teremtünk, ahol emberek egy egész osztálya képtelen létezni – mivel egyszerűen nincs számukra hely, ahol lehetnének. Bármilyen nyugtalanító is belegondolni, hogy esetleg „menedékeket” kell létrehozni a városi hajléktalanok számára,¹³ még ennél is szörnyűbb lenne egy olyan világ, amiben még ezek sincsenek. A tevékenységek, melyeket illegálissá minősítünk – a járdán ülés, a parkban alvás, a padon ücsörgés, a szívességgkérés, a vizezés –, önmagukban nem esnek teljes társadalmi tiltás alá. Hiszen csupa olyasmiről van szó, amit mi is rendszeresen, sőt szükségszerűen csinálunk. A kérdés, hogy *hol* történnek

11 A hajléktalanszállók sem jelentenek kivételt. Itt csak a vezetőség által meghatározott szabályoknak megfelelően szabad viselkedni, és a vezetőségen múlik, hogy egy adott hajléktalan ott maradhat-e.

12 Egyben emiatt próbálták az érdekvédők a hajléktalanellenes törvényeket mind a „szabad mozgáshoz” (vagy maradáshoz) való jog, mind a kegyetlen és szokatlan büntetések tilalma alapján támadni – eddig nem túl sok sikerrel (Simon 1992; Mitchell 1998).

13 Mint azt Robert Ellickson (1996) kifejti, a Waldronéhoz hasonló érvekre adott reakcióként a bíróságok egy sor várost arra kényszerítettek, hogy ebbe az irányba mozduljanak el.

ezek a dolgok. Minket a közterületen történő adománykérés nem érint, hiszen saját dolgozószobánkban ülve fogalmazhatjuk meg az adománykérő leveleket az iskolai szülő-tanár közösség vagy akár a saját nevünkben. Hasonlóképpen teljesen indokoltnak tűnik, hogy tilos legyen nyilvános helyen székelni. Ha közülünk, otthonnal rendelkezők közül valakire rátör a hasmenés, a probléma csak időzítés kérdése – nem pedig az, hogy nincs hely, ahol el tudnánk végezni a dolgunkat. A hajléktalanok esetében természetesen nem ez a helyzet: az a hajléktalan, akinek hasmenése van, teljesen ki van szolgáltatva az ingatlanal rendelkezők jóindulatának, illetve kénytelen közterületen találni olyan helyet, ahol könnyíthet magán. És pontosan ugyanez érvényes általában is a dolgunk elvégzésére. Hasonlóképpen, én könnyen lemondhatok arról a (számomra fontos) élményről, hogy egy szép napsütéses napon egy parkban a fűvön elszenderedjek, de csak azért, mert van egy szobám, ahol akkor alhatok, amikor csak akarok. Amiről szó van, az nem gyilkosság vagy erőszak kérdése – ezekre (közel) teljes társadalmi tiltás vonatkozik. A kérdés végső soron földrajzi probléma: a helyi tiltás (mondjuk a közterületen történő alvás) *bizonyos emberek számára* általános tiltássá válik (mondjuk az alvás betiltásává). Ezért tekinti Jeremy Waldron (1991) a hajléktalanellenes törvényeket alapvetően a szabadság kérdésének: ezek a törvények megszüntetik a hajléktalanok mint emberek szabadságát – nemcsak abbéli szabadságukat, hogy legalább részben saját döntéseiknek megfelelő körülmények között élhessenek, hanem hogy egyáltalán élhessenek.¹⁴ Ezért olyan fontos az általunk felépített társadalom jellege szempontjából, hogy mit gondolunk a közterületekről és hogyan szabályozzuk azokat. A tér törvényi megsemmisítése egyben elkerülhetetlenül (bár még csak potenciálisan) *emberek* megsemmisítését is jelenti.

A hajléktalanellenes törvények támogatói számára természetesen nem lényeges kérdés, hogy ezek a jogszabályok milyen mértékben csorbítják a hajléktalan emberek szabadságát és jogait. Saját magukra nem egy pogrom felbujtóiként, hanem megváltókként tekintenek: a városok és az „átlagemberek” megmentőiként, akik szeretnék használni a város tereit, de képtelenek rá, ha a járdák és a parkok tele vannak alvó emberekkel, és minden sarkon kéregetőkbe ütköznek. Napjaink „kis Arnoldjai”¹⁵ ők: az ügy, ami mellett kiállnak, nem csupán jó és igaz, hanem magától értetődő. „Utcáinkon a helyzet egyre elviselhetetlenebb, és ez közvetlenül fenyeget minden állampolgárt, valamint a városközpont és a belvárosi negyedek

---

14 Mint [Mitchell könyvének 6. fejezetéből] kiderül, a városi jobboldal egészen másként tekint a szabadság kérdésére. Ellickson (1996) és más jogtudósok számára úgy tűnik, csupán annyit jelent, hogy nem vagyunk bebörtönözve.

15 A „kis Arnoldok” kifejezéssel Mitchell Matthew Arnold angol filozófus 1860-as években írt *Kultúra és anarchia* című művére utal, ami a konzervatív kultúraelmélet egyik alapműve. Arnold a kultúrát úgy határozta meg, mint ami „a legjobb, amit gondolni és tudni lehet”. Egy évszázaddal később az angol marxista gondolkodó Raymond Williams arra emlékeztette olvasóit, hogy Arnold a *Kultúra és anarchiát* részben a Hyde Park-beli „lázasadásokra” reagálva írta, amikor munkásosztálybeli férfiak követelték a választójogot és ledöntötték a Hyde Park kerítését – a felkelések kapcsán indult el a híres *Speakers’ Corner*-hagyomány, vagyis a szónoklatok számára fenntartott köztérek kialakulása. Arnold a tüntetőket anarchistáknak tekintette, akik számára a kultúra lehet az egyetlen ellenszer: véleménye szerint megfelelő neveléssel a Hyde Park-beli tüntetők lenyugodnának, és nem lázadnának a fennálló rend ellen. Raymond Williams kiemelte, hogy a konzervatív kultúraelmélet bizonyos társadalmi küzdelmekben gyökerezik, miközben azt is elismerte, hogy Arnold egyszerű és fontos gondolkodó, akivel számolni kell. Arnoldnak sok olyan követője volt, akik szerint a munkásosztályt a helyén kell tartani és meg kell akadályozni, hogy többet követeljen, mint ami jár neki, ám közülük a legtöbben nem mérhetők Arnoldhoz. Ők csak politikai pozőrök, akik a konzervativizmus szekerét tolják. Williams ezeket az embereket gúnyosan „kis Arnoldoknak” nevezte el. Mitchell ezt a használatot követi, amikor az olyan észak-amerikai konzervatív véleményalkotókról beszél, mint az újságíró George Will, aki számára Arnoldhoz hasonlóan a köztéri rend fenntartásának igénye magától értetődik. (A szerk., Don Mitchell személyes kommunikációja alapján.)

gazdaságát” – jelentette ki Seattle-ben Mark Sidran (*Seattle Times* 1993c). Avagy, ahogy Joni Balter (1994) újságíró fogalmazott: „A kéregetésre, az utcai alkoholfogyasztásra, a szűkségüket közterületen végzőkre és a járdákon fekvőkre vagy ülőkre lesújtó szigorú seattle-i törvények az élen járnak. Aki nem hiszi, hogy kemény fellépésre van szükség ahhoz, hogy a belváros vonzóbbá váljon a vásárlók és dolgozók számára, annak szívesen adok két csak oda jegyet Detroitba, vagy bármely tetszőleges lepusztult városközpontba.” Az érvelés tehát világos. A városokban tapasztalható hanyatlás a hajléktalanság következménye. Detroit azért halott, mert az emberek „rossz döntéseket hoznak”, és a köztereken végzik szükségleteiket, vagy a járdákon üldögélnek, ami feltehetőleg nemcsak a vásárlókat, a dolgozókat és a lakókat riasztja el, hanem a tőkét is. Mindez a városok politikai gazdaságtanának (és ami azt illeti, az Egyesült Államokban dúló rasszizmusnak) egy hihetetlenül tájékozatlan nézőpontját tükrözi, amely sajnos egyáltalán nem nevezhető szokatlannak. A hajléktalanok eltüntetése nélkül Seattle egy újabb Detroit vagy egy újabb Newark¹⁶ lesz, ezért a hajléktalanokat el kell tüntetni.

A szabályozás problémája

Bár a hajléktalanok szabályozásának a seattle-i főügyész vagy a berkeleyi városi tanács által javasolt módja viszonylag újnak tűnhet, maga az igény, hogy a hajléktalan embereket szabályozások útján tüntessék el, korántsem ma született. Valójában az amerikai városokban jelenleg zajló folyamat a hajléktalanság *újkriminalizálása*. A szegénység és hajléktalanság kriminalizációjának természetesen hosszú története van. Az angliai szegénnytörvények (melyek, mint arra Marx rámutatott, szükségesegek voltak a kapitalizmus kialakulásához és a munkaerő tartalékseregének létrejöttéhez) Amerikába is átkerültek, és hatással voltak a gyarmati városok szegényekre vonatkozó szabályozásaira. Az 1870-es, az 1890-es és a korai 1900-as évek válságai, és az ezekhez kapcsolódó ún. szegénypánik (Cresswell 2001) időszakai alatt aztán újból életre kaptak az angliai szegénnytörvények amerikai változatai. Amint azt Piven és Cloward (1992) megmutatták, a „szegények megregulálására” irányuló jóléti és egyéb törvények fontos részét képezték az amerikai állam azon próbálkozásainak, hogy kezelje a huszadik század folyamán a kapitalizmus fellendülési és hanyatlási periódusai által keltett társadalmi feszültségeket. A szegények megregulálása azonban nem szabad, hogy elfeledtesse: a szegények feltétlenül *szükségesek* a létező kapitalizmus számára. Marx ([1867] 1955) egy megdöbbentő elemzésében arról ír, hogy a rendkívül szegények száma a tőke felhalmozódásával arányosan növekszik. Rámutat ugyanakkor, hogy ez a párhuzamos növekedés (a gazdagságé és a szegénységé) milyen ellentmondáshoz vezet:

Mennél nagyobb a társadalmi gazdagság, a funkcionáló tőke, mennél nagyobb növekedésének terjedelme és energiája, tehát a proletariátus abszolút nagysága és munkájának termelőereje is, annál nagyobb az ipari tartaléksereg. A rendelkezésre álló munkaerőt ugyanazok az okok fejlesztik ki, mint a tőke terjeszkedési erejét. Az ipari tartaléksereg viszonylagos nagysága tehát a gazdaság potenciáival együtt nő. Mennél nagyobb azonban a tartaléksereg az aktív munkássereghöz képest, annál tömegesebb az állandósult túlnépesség, melynek nyomora fordított

---

¹⁶ A szegénységéről és a befektetések hiányáról híres két amerikai nagyváros, amelyeket a 60-as években erőszakos „faji” zavargások ráztak meg. (A szerk.)

arányban áll munkagyötrelmével. Végül mennél nagyobb a munkásosztály lázárjainak rétege és az ipari tartaléksereg, annál nagyobb a hivatalos pauperizmus. *Ez a tőkés felhalmozás abszolút, általános törvénye.* Megvalósulásában, mint minden más törvényt, ezt is sokféle körülmény módosítja... (i. m. 598).

Ezen körülmények közül a legfontosabb az a tény, hogy a „pauperek” gyakran nem azonosulnak a számukra kijelölt hellyel, ami problémát jelent a társadalmi rendfenntartás szempontjából, és megvan a saját történelmi logikája. A szegények tartalékseregének megléte, mely oly nélkülözhetetlen a tőke terjeszkedéséhez, azt jelenti, hogy az emberiség egy jelentős részét szigorúan ellenőrizni kell, máskülönben aláássa a tőkefelhalmozás folyamatát. Ha ezt a kapitalista fejlődés állandó velejárójának tekintjük, akkor a hajléktalanellenes törvények mostani hullámát az különbözteti meg mindettől, hogy ez a szabályozás nem csupán a tőke terjeszkedésében kap fontos szerepet, hanem egyrészt annak odavonzásában, másrészt annak védelmében, amikor már rögzült egy adott helyen. Ez a hajléktalanellenes törvények célja. Az ellentmondás pedig az, hogy a hajléktalanokra és szegényekre borzasztó nagy *szükség* van, ugyanakkor senki sem *kívánja*, hogy legyenek, ezért aztán egy földrajzi megoldás született: a tér olyan szabályozása, hogy a hajléktalanoknak *éppen itt* ne jusson hely.¹⁷

Az 1980-as évek közepén Andrew Mair (1986: 351) hasonló kijelentést tett az Ohio állambeli Columbus esetében, amikor arról beszélt, hogy azért fontos eltávolítani a hajléktalan embereket a városközpontból, hogy a város biztosítsa és megőrizze a tőkefelhalmozás helyszíneként betöltött szerepét. Javaslatára szerint „bár a városfejlesztés szempontjából a szegények eltávolítása csupán véletlen velejárónak tűnik [...] mégis elmondhatjuk, hogy ahhoz, hogy megvalósulhassanak a posztindusztriális fejlesztések, a szegényeket *muszáj* elköltöztetni”. Azonban bármennyire is muszáj, világosan látszik, hogy amíg a költöztetés a szolgáltatások áthelyezésével is jár (Mair 1986; lásd még Dear és Wolch 1987; Takahashi 1998; Wolch és Dear 1993), a dolog nem igazán működik. A népkonyhák és menedékhelyek bezárása és átköltöztetése – melyre egyre több városban sor került – vagy éppen a szolgáltatásfüggő gettók létrehozása (Dear és Wolch 1987) a városok külső kerületeiben a legjobb esetben is csak átmeneti megoldásnak bizonyultak, miután egyre több hajléktalan foglalta el a belvárosi üzleti és kereskedelmi negyedek utcáit. Mindazok, akiknek a szobabérletek (SRO-k)¹⁸ és más olcsó lehetőségek felszámolása miatt megszűnt a lakhatásuk (Baum és Burnes 1993: 139; Blau 1992: 75; Groth 1994; Hartman 1987; Hopper és Hamberg 1984; Kasinitz 1986); akik megrekedtek ebben a helyzetben, miután a szövetségi kormányzat által támogatott lakhatási lehetőségek száma a Carter-kormányzat alatt csökkenésnek indult, amely csökkenés a Reagan-évek alatt felgyorsult, Clinton elnöksége alatt pedig beteljesedett (Leonard, Dolbeare és Lazere 1989; Crump 2002, 2003); akik redundánsná váltak a gyorsan változó gazdaságban, amelyben a munkások többségének reálbére még a gazdasági ellen-

---

¹⁷ Engels természetesen már másfél évszázaddal korábban ugyanerre jutott, amikor a manchesteri munkásosztály körülményeit vizsgálta. Azt állította, hogy a burzsoázia nem képes valódi megoldást adni a lakhatás kérdésére, legfeljebb ide-oda költöztetik a szegényeket, egyik körzetből a másikba hurcolva a problémát. Az azóta eltelt évek alatt kevés dolog változott.

¹⁸ Az SRO vagyis *Single Room Occupancy* olyan olcsó, alacsony komfortfokozatú lakhatási forma, amiben a lakóknak többnyire egyetlen szobájuk van és közösen használják a konyhát és a fürdőszobát (a budapesti Szobabérletű Házához hasonlóan). Az SRO-állomány nagy részének felszámolása az 1970-es évek során jelentős – a magyarországi munkásszállók felszámolásához hasonló – szerepet játszott a tömeges utcai hajléktalanság kialakulásában. (A szerk.)

dülés időszakában is stagnált vagy akár csökkent; és akik a deinstitucionalizáció [a bentlakásos pszichiátriai intézmények visszafejlesztése – *a szerk.*] és a közösségi pszichiátriai szolgáltatások ezzel párhuzamos fejlesztésének hiánya miatt az utcára kerültek (Wolch 1980; Dear és Wolch 1987; Wolch és Dear 1993) – mindezek a hajléktalanok pontosan azokon az utcákon kezdtek el koldulni, lődörögni és aludni, ahonnan eredetileg el akarták őket távolítani. Ugyanekkor kezdtek el kibontakozni a hajléktalanmozgalmak is, melyek a közterekről történő kirekesztés ellen tiltakoztak. Például amikor 1993-ban a Santa Monica-i városi tanács megpróbálta bezáratni a városi parkokat éjfél és hajnali öt között, hajléktalan emberek egy szervezett csoportja azt követelte, hogy a törvényt betervező tanácsstag mondja meg, hol alhatnak, ha a város parkjaiban tilos. Az illető válasza ez volt: „Miért ne a városházán?” Körülbelül száz hajléktalan – egyedülálló férfiak, nők, családok és idősek – két és fél hónapra elfoglalta a városháza kertjét, míg végül a város beleegyezett az alvási tilalom felüggesztésébe, gyakorlatilag elismerve, hogy a közterület jogi szabályozása ellehetlenítette a hajléktalanok életét (Howland 1994: 34–35).¹⁹ Ezeknek a tiltakozásoknak az ellenére, és valószínűleg miattuk is, az 1990-es évek során tovább erősödött a hajléktalanok (legalábbis bizonyos, a hajléktalan emberek túlélését lehetővé tevő tevékenységek) jogi kirekesztése a közterekről, amely megerősítette – Mike Davis (1991) Los Angelesre vonatkozó szavaival – „a pokol törvényeit”. Ez az ördögi logika persze egy másik hasonlóan szörnyű logikára adott válasz: a globális gazdaságéra, amelynek sikerei el tudják fogadtatni az emberekkel azt az ideológiát, ami szerint a helyszínek alig jelentenek többet termelési faktoroknál, melyek kijátszhatóak a többi faktorttal szemben a tőke térbeli kiigazítása²⁰ [*spatial fix*] érdekében a vissza-visszatérő felhalmozási válságok során (Harvey 1982). Egy olyan reakcióról van szó, melynek célja a városi terek újraszabályozása, és ezen keresztül azoknak az embereknek az eltüntetése, akiket éppen az a tőke tett szó szerint feleslegessé, amelyet a városok ma oly elszántan próbálnak magukhoz vonzani.

Abszurdnak tűnhet az az érvelés, hogy a hajléktalanellenes jogszabályok elterjedése részét képezi azon új „szabályozási módok” kialakításának, amelyek a posztfordi felhalmozás körülményeihez próbálnak alkalmazkodni (vö. Lipietz 1986). Végso soron a városi utcák rendezetlensége pontosan a jelenlegi gazdaság szabályozhatatlanságáról árulkodik. Lipietz (i. m. 19) szerint azonban a „felhalmozási rezsim” a „normák, szokások, törvények, szabályozási rendszerek stb. formájában valósul meg, melyek biztosítják a folyamat egységét, vagyis az egyéni viselkedésformák és az újratermelés rendszerének összehangolását”. Ezenkívül, amint azt Harvey (1989: 122) hozzát teszi, a szabályozásnak ez az elemzése a „figyelmünket azokra a bonyolult kölcsönhatásokra, szokásokra, politikai gyakorlatokra és kulturális formákra irányítja, amelyek lehetővé teszik a rendkívül dinamikus, és következtésképpen instabil kapitalista rendszer koherensnek tűnő működését, legalábbis egy bizonyos ideig”. A városok tehát két, egymással talán szembemenő folyamattal küzdenek. Egyfelől

¹⁹ Hasonló események ismétlődtek meg más kaliforniai helyszíneken is, lásd Johnson és Norse (1996).

²⁰ A '*spatial fix*' fogalma – amit David Harvey a kapitalista felhalmozás földrajzának marxi rekonstrukciója során alkotott meg – az angol '*fix*' kifejezés többértelműségével játszik: egyszerre utal arra, hogy „a teljes tőkeállomány egy meghatározott hányada hosszabb időre a szó szoros értelmében rögzül, fixálódik valamiféle fizikai alakzatban” (Harvey 2009: 82); arra, hogy ez – a tőke- és munkaerő-felesleg felszívása érdekében történő földrajzi terjeszkedésen és átalakuláson keresztül – megoldást jelent a kapitalizmus (túl)felhalmozási válságára (úgy mint '*to fix a problem*'), és végül arra, hogy ez a megoldás – a kapitalista rendszer belső ellentmondásai következtében csak ideiglenes lehet – ahhoz hasonlóan, ahogyan egy drogfüggő számára csak átmeneti enyhülést hoz egy újabb „adag” (angolul '*a fix*') (lásd Harvey 2001). (A szerk.)

magukhoz kell csábítaniuk a tőkét, mely látszólag megszabadult a fordizmus létrejöttének korszakában még fontos földrajzi tényezőktől. Azaz vonzónak kell tűnniük a – kisebb és nagyobb – tőke számára, amely számtalan hely ajánlata közül kényelmesen kiválaszthatja a neki tetszőt. Másfelől a városoknak (vagy az állam egyéb szintjeinek) létre kell hozniuk egy sor „normát, szokást, törvényt, szabályozási rendszert”, ami legitimálja a tőkefelhalmozás új szabályait, amelyek szerint a helyszínek eladók, a vállalatok a nagyobb értékűtöbblet érdekében egyszerre több tízezer dolgozót bocsátanak el, és a munka nagy részét alvállalkozóknak adják ki vagy ideiglenes állásközvetítő ügynökségeken keresztül szerzik be. Mindezek szempontjából tehát a munkaerő-tartaléksereg létrejötte pozitív folyamatnak számít.

Ez a két folyamat – a város vonzóná tétele a tőke számára és a munka nélküli tartaléksereg kialakulásának támogatása – sok (bár nem minden) szempontból egymásnak ellentmond, és a városi környezetben belül folyamatos alku tárgyát képezi. A kapitalista rendszerekben az épített környezet képes felszívni a befektetéseket a tőke „elsődleges” ciklusában a termelési rendszerben keletkezett túlfelhalmozás esetén (Harvey 1982: 8. fejezet). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az így létrejövő városi környezet „haszontalan” a tőke számára, vagy hogy a helyi elitiek, növekedéspárti koalíciók vagy a nehezen megfogható „helyi kultúra” ne lenne közvetlen befolyással a befektetések formájára és helyszínére (I. Wilson 1991). Az épített környezetbe való befektetés ciklikus folyamat, amely a már felépült környezet keretein belül valósul meg. „Az épített környezet egy tetszőleges pillanatban olyan, mint a korábbi tájából összeálló papirusz, amelyet a történelmi fejlődés fázisaiban kialakuló különböző termelési módok határoznak meg” (Harvey 1982: 233). A lényeg, hogy a kapitalizmusban az épített környezetnek „áruformát kell öltenie” (Harvey 1982: 233). Tehát, bár fontos marad az adott környezet használati értéke (a lakosság különböző csoportjai számára), a környezet hasznosságát csereértéke határozza meg. Ahogy a piaci feltételek megváltoznak, ahogy más területek vonzóbbá válnak a beruházások számára, és ahogy a tőke folytatja a „térbeli kiigazítás” keresését, úgy az épületek, épülettömbök, városrészek és kerületek mind gyors leértékelődésen mehetnek keresztül. Harvey (1982: 237) Marxot (1972: 162) idézve azzal érvel, hogy „a tőke általában »közömbös a használati érték minden meghatározott formája iránt, és ezek mind-egyikét felültheti vagy levetethi mint közömbös testetöltést.«”

Az emberek ezt zsigerből érzik, és tisztában vannak a mozdíthatatlan dolgokban – épületekben, utakban, parkokban, üzletekben és gyárakban – rögzített befektetések rendkívül bizonytalan, illékony természetével. Ezért amikor az épített környezet a „munkafolyamatban a korábbi, »halott« munkának (megtestesült tőkének) az élő munka fölött való dominanciájaként” jelenik meg (Harvey 1982: 237), akkor akiknek a befektetése szorosan kapcsolódnak a halotthoz, azoknak az lesz az érdekük, hogy ez a környezet élő emlékként fennmaradjon – egy olyan emlékképként, amelyet a még élő tőke vonzónak, életre érdemesnek talál. Ezért a befektetéseket – a halott munkát – mindenáron meg kell védeni.²¹ Ha az épített környezet használati értékkel bír a hajléktalan emberek számára (ott aludni, tisztálkodni, kéregetni lehet), de ez a használati érték fenyegeti az esetlegesen még meglévő vagy létrehozható csereértéket, akkor ezektől a használati értékektől meg kell szabadulni. Az 1990-es évek során a városok megpróbálták újfajta módokat kidolgozni a hajléktalan emberek és tevékenységeik szabályozására, abban az elkeseredett reményben, hogy ez javítani fogja a városi környezet csereértékét az egyébként többnyire egyenértékű helyszínek globális gazdaságában. A tér

21 A környezet „halott munkán” alapuló elméletének kidolgozásához lásd Mitchell (2001a, 2003).

törvényi megsemmisítése tehát valójában arra irányuló kísérlet, hogy megakadályozzák ezeknek a tereknek a tőke örökösén új utakat kereső áramlása miatti „kreatív megsemmisítést”.²² Mindezek miatt a városok nem egy már bevált szabályozási gyakorlatra támaszkodnak, hanem a huszonegyedik század hajnalán új módszerekkel kísérleteznek a felhalmozás és legitimáció bizonytalan tereinek biztosítása érdekében. A cél az, hogy a jogi és ideológiai konstrukciók segítségével (például azzal kapcsolatban, hogy „igazából” kik a hajléktalanok) biztos pontot találjanak a rugalmas tőkefelhalmozás által képviselt bizonytalansággal szemben. Vagyis ezekkel a törvényekkel és más eszközökkel a városok arra törekuszenek, hogy a szilárdnak és rendezettnek tűnő városi környezet segítségével ösztönözzék a további befektetéseket, és fenntartsák a jelenlegi befektetések életképességét a belvárosokban (például megmutatják a kereskedőknek, hogy lépéseket tesznek azért, hogy a vásárlók továbbra is látogassák a belvárost). Ebből a szempontból a hajléktalanellenes szabályozás a szó legalapvetőbb értelmében reakció. A tőkefelhalmozás megváltozott feltételeire – amelyek a hajléktalanság alapvető (ha nem kizárólagos) okai (I. Marcuse 1988) – adott reakcióként ez a fajta törvényi szabályozás az épített környezetet próbálja megóvni a hanyatlás és az elavulás állandó fenyegetésétől. Valójában nem számít, hogy a tőke „igazából” így működik-e vagy sem. Elég, ha a megfelelő hatalommal és befolyással rendelkezők elhiszik, hogy így működik.²³ Amint azt Mark Sidran városi főügyész a városi tanács előtt kijelentette: a hajléktalan emberek szigorú szabályozásának célja, „hogy fenntartsuk Seattle üzleti negyedeinek gazdasági feltételeit” (*Seattle Times* 1993b), vagy, amint a véleményrovatban megjelent írásában kicsit színesebben fogalmazott, „mi, Seattle lakói valahogy szeretünk azon aggodalmaskodni, attól rettegni, hogy hegyeink és vizeink és minden büszkeségünk ellenére talán lehet, hogy mégsem vagyunk igazán mások, mint a többi amerikai nagyváros »ott Keleten« – gyerekkoromban így hívtuk őket, még mielőtt Kalifornia is belépett volna az »valaha nagyszerű helyek« sorába” (Sidran 1993). A cél pedig nyilvánvalóan nem a rettegés forrásának megszüntetése. A szabályozás tárgyát nem a gazdaság, hanem annak áldozatai jelentik.

A szabályozás ezért mindig ideologikus – a vizsgálat és hibáztatás áthárításának egy formája. A szegények megregulázása (Piven és Cloward 1992) régóta az állam elsődleges ideológiai szerepe, helyi és országos szinten is. Amint Piven és Coward (1992) rámutatnak, ez a fajta szabályozás szükségszerű, mivel ezen keresztül lehet minimalizálni a béreket és a tőkefelhalmozás más „akadályait”, valamint így igyekszik az állam biztosítani a felhalmozást, és – a kizsákmányolt osztályok megosztásával – saját legitimitását. Nyilvánvalóan nem újdonság, hogy éppen csúf osztályharc folyik, amely a jóléti állam „szerkezeti átalakítása” és a szegénység kriminalizációja körül forog. Az újdonság az, hogy legalábbis az 1980-as évek elejére jellemző recesszió óta a korábbinál még kegyetlenebbé vált ez a harc, és amint azt Smith (1996, 1998) meggyőzően részletezi, igen rövid idő alatt elterjedt a „revansizmus”. Ez

---

22 Korántsem azt állítom, hogy a tőke globalizációja egyfajta *deus ex machina*, amely felett semmilyen ellenőrzésünk sincs. Csupán arra az ellentmondásra szeretnék rámutatni, ami egyrészt általában a tőke egyre gyorsabb ciklusai, másrészt bizonyos tőkék adott helyhez kötésének igénye között feszül. A tőkének szüksége van valamilyen helyre. A kérdés mindig az, hogy *melyik hely* legyen az, milyenfajta tulajdonságokkal rendelkezzen – és ez a kérdés csak a gyakorlatban válaszolható meg. Ennek fényében az adott helyhez rögzített befektetéssel rendelkezők meglehetősen bizonytalannak érezhetik ezeket a befektetéseket. Az ingatlan, amely a tőkefelhalmozás szükséges feltétele, gyorsan elveszítheti értékét, gyakorlatilag elzálogosítva bizonyos fajta befektetések sikerét a többi veszteségeivel szemben. A tőke nem egységes, és éppen bonyolult megosztottsága és ellentmondásai eredményezik azt az általános bizonytalanságot, amely az amerikai városok többségét uralja.

23 Mint azt a berkeleyi kereskedők [Mitchell könyvének 4. fejezetében] idézett önbeteljesítő jóslata mutatja.

a revansizmus a hajléktalan embereket illetően két lépésben valósult meg. Először is a hajléktalanság problémájának szerkezeti magyarázataival (és megoldásaival) szemben előtérbe kerültek a devianciát és az egyéni „rendzavarást” hangsúlyozó szövegek. Erre építve a második lépés az volt, hogy megtalálják a deviancia és a rendzavarás – törvényi – megrendszabályozásának módjait, végleg kizárva annak lehetőségét, hogy a hajléktalanságnak az egyéni kívüli okai is lehetnek. Érdemes röviden áttekintnünk a hajléktalanságról alkotott képünk átalakulásának történetét.

A második világháború végétől az 1970-es évek elejéig tartó viszonylag stabil, hosszú gazdasági fellendülés során az amerikai városi hajléktalanságról szóló diskurzust egyértelműen a deviancia, az elutasítás és az alkoholizmus témája uralta. A sztereotípiák szerint a hajléktalan egyedülálló fehér férfi, aki a *skid row*-n [a nagyvárosok lepusztult szegénynegyedében] él, és akit az ételosztó missziók és az olcsó borok tartanak életben.²⁴ Általános vélekedés szerint a hajléktalanok a társadalomhoz felőni képtelen, elveszett emberek, akik saját hibájukból képtelenek megvalósítani bármit is abból a tömördek lehetőségből, amit a háború utáni időszak mindenki számára elérhetővé tett, aki csak akarta. Egyfelől talán sajnálatra méltóak, ám a belvárosból biztosan el kell tűnniük. Ez a rendszer gondosan biztosította, hogy a hajléktalanok a hagyományos *skid row*-n vagy más hasonló környékeken belül maradjanak, melyek az évszázad első felében az alkalmi munkaerő forrását jelentették.

Az 1970-es és 1980-as években a hajléktalanság robbanásszerű növekedése, és különösen az a „felfedezés”, hogy a hajléktalanok rétegébe nők, gyermekek és egész családok is tartoznak, változást indítottak el a hajléktalanokról szóló diskurzusban. Bár az elutasítás és a deviancia továbbra is fontos szerepet kapott, a hajléktalan emberek érdekvédői igyekeztek hangsúlyozni a jelenség strukturális okait (a gazdasági recessziót, a jóléti állam leépítését és az ehhez kapcsolódó deinstitutionalizációt,²⁵ a dszentifikációt és az azzal szembesülő területek átalakítását stb.).²⁶ A megváltozott hangvétellel szemben azonban megerősödtek azok az állítások is, melyek szerint a hajléktalanság egyéni probléma, és amelyek kifejezetten igyekeztek a diskurzust elterelni a gazdasági tényezőkről. Talán a legnyilvánvalóbb példája annak, hogy a hajléktalanság elsődleges okaként a személyiségbeli problémákat azonosítják, Baum és Burnes (1993) *A nation in denial* (Tagadó nemzet) című könyve. Ebben a szerzők amellet érvelnek, hogy ha képesek vagyunk beismerni, hogy a hajléktalanság problémájának forrásai maguk a szenvedély- és mentális betegségekben szenvedő emberek, akkor belátható, hogy a strukturális magyarázatok többet ártnak, mint használnak. A média nagy része megkönnyebbüléssel üdvözölte Baum és Burnes gondolatmenetét (vö. Raspberry 1992; Hamill 1993; Leo 1993), ami a hajléktalanok magatartásformáinak újrakriminalizálását pártolók alapvető hivatkozási alapja lett (még ha nem is ez volt a szerzők célja). Hamill (1993)

---

24 Ajánlott irodalom a hajléktalanságról szóló diskurzus áttekintéséhez és konkrét példákhoz (időrendben): Solenberger (1911); Anderson (1923); Dees (1948); Bahr (1970, 1973); Spradley (1970); Blumberg et al. (1978); Hopper és Hamberg (1984); Schneider (1986); Hoch és Slayton (1989); Rossi (1989); Baum és Burnes (1993); Wolch és Dear (1993); Takahashi (1998).

25 Természetesen nem ez volt az intézménytelenítés egyetlen oka. Ennek története jóval összetettebb, és rengeteg jó dolog is kapcsolódik hozzá, mint például a fizikális és mentális betegségekben szenvedőket kezelő „totális intézmények” megszüntetésének vágya.

26 Néhány példa: Hombs és Snyder (1982); Hopper és Hamberg (1984); Kasinitz (1986); Dear és Wolch (1987); Hartman (1987); Marcuse (1988); Deutsche (1990); Blau (1992); Veness (1993); Wolch és Dear (1993); valamint frissebb áttekintés: Takahashi (1996; 1998: 4–13).

például ebből a műből indul ki, amikor amellelt érvel, hogy a hajléktalanokat zárt katonai bázisokon kialakított karanténba kellene zárni.

Hamill „megoldása” a hajléktalanellenes jogalkotás sikere esetén feleslegessé válik. Ezen törvények terjedése egyértelműen azt mutatja, hogy a hajléktalanságot egyéni problémává zsugorítani igyekvők a küzdelmet nagyrészt megnyerték. Ilyen jogszabályok csak akkor szülehetnek, ha nem vagyunk tisztában a hajléktalanság egyéneknek kívüli, strukturális okaival. Pontosabban szólva a problémás hajléktalanság okait azoknak tulajdonítjuk, akik visszautasítják a nekik felkínált szociális szolgáltatásokat, amelyeken keresztül segíteni próbálunk nekik hajléktalanságuk okainak leküzdésében. Az érvelés szerint attól függetlenül, hogy a hajléktalanság strukturális okokból jön-e létre vagy sem, az, hogy valaki hajléktalan *marad*, egyéni választás következménye.

Például egy a San Franciscó-i Mátrix programról szóló cikkben (mely program egy sor, a „közrend” fenntartását célzó és a hajléktalanokat a szakadozott szociális háló intézményeibe kényszerítő kezdeményezésből állt) MacDonald (1995: 80) úgy fogalmazott, hogy „a város minden erőfeszítése, hogy az embereket menedékhelyekre gyűjtse, hiábavalónak bizonyult”. Két hónap alatt a Mátrix végrehajtó egységei²⁷ 3820 utalványt próbáltak kiosztani, melyekért egy éjszakát lehetett tartózkodni egy egyházi menedékhelyen. Azonban „a jegyek kevesebb mint felét fogadták el, és csak 678-at használtak fel”. MacDonald (1995: 80) még ijesztőbbnek találta azt a tényt, hogy az 1990-es években San Franciscóban az egyedülálló felnőtteknek járó általános segélyben részesülő háromezer hajléktalan közül (akik havonta 345 dollárt kaptak) csupán hatszázan vettek részt abban az önkéntes programban, „melynek keretében a segélyük kezelését egy lakhatást támogató nonprofit szervezetre bízhatják, amely olcsó és tiszta szobabérletet biztosít számukra”. Cserébe a hajléktalan egyéb kiadásaira havi 65 dollárban részesül. Miután számos próbálkozás után sem nőtt a részvétel az említett programban, a San Franciscó-i szavazók a segélyre való jogosultságot a lakhatás igazolásához kötötték. Amennyiben egy jogosult nem tudott bérleti számlát bemutatni, az „önkéntes” program keretében szállást kínáltak számára. Amennyiben ezt elutasította, megvonták tőle a támogatást. Ezek után vajon milyen következtetésre jutott MacDonald?

Ennek az intézkedésnek az elfogadásával San Francisco lakói elismerték, hogy a lakhatási lehetőségek és más szolgáltatások bővítése csak akkor éri el a célját, ha kötelezővé tesszük azok igénybevételét. Mindenesetre az ilyen szolgáltatások támogatása gyakran irreleváns az utcák rendbetétele szempontjából. A Mátrix program komoly változást ért el San Franciscóban, még ha csak kevesen is jutottak állandó lakhatáshoz. Ez azt mutatja, hogy pusztán a köztereken való viselkedés régóta érvényes normáinak betartásával sokkal nagyobb eredményeket érhetünk el a rend megteremtésében, mint akárhány szociális programmal (MacDonald 1995: 80).

Vegyük észre a kicsavart érvelést. Bármilyen is a hajléktalanság forrása, a hajléktalanok visszautasítják mindazt, amit a társadalom kínál számukra. Ebben az értelemben helyzetük *valóban* önként vállalt, és megregulázásuk nemcsak kívánatos, de szükséges is. Azáltal, hogy

27 A program két részből állt. Először is a rendőrök egyfajta „katonai hadjáratot kezdenek. Háztömbről háztömbre haladva visszafoglalják a várost. A Mátrix csapatai nagyjából tíznaponta egy újabb területen lendülnek akcióba, melyet az állampolgári panaszok alapján választanak ki”. Másodsor „a Mátrix szociális szolgáltatásokat is tartalmaz. Egy két szociális munkásból, két mentálhigiénés szakemberből, két addiktológusból és két rendőrtisztből álló csapat járja a város utcáit, és megpróbálja rábeszélni a hajléktalanokat, hogy vegyék igénybe a menedékhelyeket, lakhatási programokat, illetve a kábítószerfüggőket és a mentális betegségben szenvedőket célzó kezeléseket” (MacDonald 1995: 79).

a hajléktalanságot sikerült „életmódváltást” kérdésévé tennie, MacDonald legitimálja az így „választókkal” szembeni büntetőintézkedéseket. „San Francisco egyszerre a múlt szimbóluma és a jövő előfutára. Szabadság utáni vágya káoszhoz vezetett. A város csak most kezd ismét ráébredni, hogy a szabadság nem a társadalmi szabályok ledöntését jelenti, hanem azok kölcsönös tiszteletben tartását” (MacDonald 1995: 80). Akárcsak a többi „kis Arnold”, MacDonald sem teszi fel azt a kérdést, hogy ki határozza meg ezeket a szabályokat, és azok kiknek az érdekeit képviselik (s főleg nem beszél arról, hogyan lehetséges kéregetés nélkül életben maradni San Franciscóban havi 65 dollárból). Ez a napnál is világosabban megmutatja, hogy a szegény, hajléktalan embereknek nincs *joguk* a városhoz. Amint arra Waldron (1991: 324) pontosan rámutat, „nem csupán a »hajléktalanság problémájával« foglalkozunk, hanem egymillió vagy annál is több emberrel, akiknek a tevékenysége, a méltósága és a szabadsága a tét”. Eközben viszont – az említett törvényeken és az azokat övező diskurzuson keresztül – olyan közszférát teremtünk mindannyiunk számára, amely nem kevésbé kegyetlen, mint az a gazdaság, amely megteremtette a hajléktalanság létrejöttének feltételeit.

Állampolgáriság a városi térben: kegyetlen közszféra

Ezek után az a kérdés – amely az igazságosság és társadalompolitika átfogó kérdése –, hogy a társadalmunk el kíván-e viselni egy olyan gazdasági rendszert, amelyben emberek nagy számban hajléktalanok. Mivel a válasz egyértelműen „Igen”, már csak az a kérdés, hogy azoknak, akiknek ez jut osztályrészül, meg kívánjuk-e engedni, hogy szabad emberként cselekedjenek, és elláthassák szükségleteiket a köztereken – az egyetlen számukra elérhető helyen. Mélységesen ijesztő tény, hogy az Egyesült Államokban azok, akiknek van otthonuk és állásuk, igennel válaszolnának az első kérdésre, és nemmel a másodikra (Waldron 1991: 304).

Mióta Jeremy Waldron papírra vetette ezeket a szavakat, eltelt egy évtized. Ez alatt az idő alatt az Egyesült Államokban tovább mélyült a hajléktalanság válsága, és tovább erősödött az otthonnal rendelkezők „Nem” válasza a második kérdésre. Gyakran azonban fel sem tűnik számunkra, hogy ez a „Nem” – és annak a hajléktalanelenes törvényekben történő kodifikációja – egy olyan kegyetlen közteret teremt, melyben a hajléktalanok életének el lehetetlenítése elfogadható dolognak számít, és kevés lehetőség mutatkozik valódi politikai diskurzusra arról, hogy mire féle várost szeretnénk magunk körül teremteni.²⁸ Ezek a törvények az állampolgárság fogalmának megváltozását tükrözik, melyben a polgárjogi, nőjogi és munkásmozgalmak elmúlt évtizedekben kemény munkával elért eredményeivel szemben elfogadható és jó dolognak számít a kirekesztő jellegű állampolgárság újbóli bevezetése.

Craig Calhoun (1992: 40) érvelése szerint Habermas *A társadalmi szerkezetváltás nyilvánosság* (1971) című munkájának legfontosabb aspektusa, hogy rámutat, „hogyan jöhetnek létre egy sor meghatározott társadalomtörténeti feltétel hatására olyan ideálok, amelyek-

---

²⁸ Ez a kérdés a 2001. szeptember 11-i terrortámadások nyomán bizonyára felmerült, és jelenleg legalább valamilyen fokú vita folyik ezzel kapcsolatban. Jeffrey Rosennek (2001) a *New York Times*-ban megjelent fontos cikke a biztonsági kamerák Nagy-Britanniában kiépült, mindent megfigyelő rendszeréről szembemegy azzal a terjedőben lévő felfogással, amely a „biztonságot” tartja a közterek legmeghatározóbb elemének. A támadások utáni hetekben elinduló vitával az volt a fő probléma, hogy egyfajta úrben keletkezett. Rosené egyike volt azon kevés cikkeknek, amelyek legalább részben támaszkodtak a közterek megfigyeléséről, és azoknak a szabadsághoz, politikához és a legkiszolgáltatottabbak jogaihoz fűződő viszonyáról szóló kutatásokra.

nek ezek aztán nem képesek megfelelni”, és hogy a valóság és az ideálok közötti szakadék talán képes lehet „motivációt adni e feltételek progresszív átalakításához”. Későbbi munkája során Habermas eltávolodott az efféle történetileg kötött kritikától, és a „kommunikáció univerzális jellemzőire” koncentrált (Calhoun 1992: 40). Mások azonban életben tartották a kritikus közszféra ideálját, melyben a közélet materiális feltételei folyamatos küzdelem révén egyre közelebb kerülnek a befogadás normatív ideáljához [l. Mitchell könyvének első fejezetét]. Calhoun (1992: 37) szerint a társadalmi mozgalmak – nem pedig érzéketlen egyének – játszották a kulcsszerepet abban, hogy „a közszféráról szóló diskurzus újra központi téma lett és új ügyek is előtérbe kerültek” (l. még Fraser 1990). Amint azt Calhoun (1992: 37) megállapítja, a „közszféráról szóló hagyományos racionális-kritikai diskurzus nem szólhat egyszerre mindenről. A domináns ideológia, a hegemon hatalmak vagy a társadalmi mozgalmak mind strukturálják a figyelmet”. A közszféra és az azon belüli gyakorlatok elméleteinek ezért mindig érinteniük kell a közterekre vonatkozó elméleteket (l. Howell 1993). A közterek szabályozása szükségszerűen meghatározza a közbeszéd jellegét is: melyek az elfogadható tevékenységek, mi a különféle csoportoknak, a legitim közösség tagjainak a szerepe, és így tovább. A közterek (és a bennük élő emberek) szabályozása bizonyos ügyek felé „strukturálja a figyelmet”, míg másokat háttérbe szorít.

Hasonlóképpen, a hajléktalan emberek a köztereken való pusztta megjelenésükkel, ha csak kezdetlegesen is, de beavatkoznak a közbeszédbe, és ezzel saját sorsukra irányítják a figyelmet. Ez az a „létfontosságú *hol*” kérdése, amire Tim Cresswell (1996) hívja fel figyelmünket a társadalmi transzgresszióval foglalkozó tanulmányaiban. Cresswell amellett érvel, hogy az emberek szabályozását gyakran a tér „megtisztításának” vágya határozza meg, az a vágy, hogy minden térhez hozzárendeljünk egy meghatározott értelmet, és meghatározzuk, hogy ott mi számít megfelelő és elfogadható viselkedésnek. Ezeket a birtokszabályokat azonban folyamatosan áthágják, miközben a domináns diskurzus folyamatosan kezelni próbálja az áthágásokat azzal, hogy igyekszik megerősíteni a helyek „jelentésének hálóját vagy hálózatát”, szembeállítva a transzgressziót a tisztával és helyessel. Ennek a diskurzusnak a tárgya, amint Cresswell (1996: 59) fogalmaz, a „feltételezett transzgresszió, vagyis egy olyan tevékenység, aminek ott nincs helye” – mint például a hajléktalan embereknek azon „privát” tevékenységei (l. Staeheli 1996), amelyek most oly szigorú jogi szabályozás alá esnek. Azáltal, hogy rossz helyen vannak, a hajléktalanok a helyek „megfelelő” jelentését fenyegetik.

Valójában ennél többről van szó. Azáltal, hogy rossz helyen vannak, és azáltal, hogy közterületen végzik a privát ügyeiket, a hajléktalanok nem pusztán magát a teret fenyegetik, hanem azokat az ideálokat, amiken a legitim állampolgárság meglehetősen ingatag fogalma alapul. A hajléktalanok megrémisztenek minket: azt az ideológiai építményt fenyegetik, ami szerint a nyilvánosságnak – és a köztereken való bármilyen tevékenységnek – önkéntesnek kell lennie [lásd Mitchell könyvének 4. fejezetét]. Ezért az olyan kísérletek, mint például Heather MacDonald (1995) munkái, amelyek a hajléktalanság önkéntes voltát igyekeznek bizonyítani, nemcsak a korábban említett okokból lényegesek, hanem azért is, mert ideológiai alapot próbálnak teremteni az állampolgári kiváltságoknak, miközben mindenkit biztosítanak arról, hogy demokráciánk a megsemmisítő gazdasággal járó nyugtalanító lépték-váltások ellenére is működik. Ahogy a hajléktalanság a gazdasági globalizációval párhuzamosan növekszik (amely lebontja a határokat, felkavarja a teret és megkérdőjelezi az otthon, a közösség, a nemzet és az állampolgárság korábban szilárd fogalmait), a hajléktalanok látványa még jobban megrémiszt bennünket. Sorsukat csak Isten kegyelméből, vagy inkább csak a

léépítő, kiszervező vállalatok kegyelméből kerüljük el. Létfontosságú hát, hogy átalakítsuk a városokat, és „semlegesítsük” a hajléktalanságot (Marcuse 1988), miközben fenntartjuk az állam legitimitását, és ami azt illeti, saját befolyásunk érzetét is. A hajléktalanok jogai nem számítanak (ha szembekerülnek a „mi” jogunkkal a rendhez, kényelemhez, pihenést és kapcsolódást szolgáló helyekhez és határtalan vásárlásokhoz), egyszerűen azért, mert nehéz munkával meggyőzzük magunkat arról, hogy a hajléktalan emberek valójában *nem* polgárok abban az értelemben, ahogy a saját tevékenységüket függetlenül irányító, szabadon cselekvő emberek azok.²⁹ A hajléktalanellenes jogszabályok ezt a meggyőződést segítenek intézményesíteni, garantálva, hogy ezek az emberek a köztereken sehol se lehessenek a maguk urai.

A hajléktalanellenes törvények – azáltal, hogy eltörlik azokat a tereket, ahol a hajléktalanok élni kénytelenek és azáltal, hogy úgy szabályozzák a köztereket, hogy a hajléktalan embereknek a szó szoros értelmében nem marad hely – egy szándékosan kirekesztő nyilvánosságot hoznak létre, ahol csak azok számítanak legitim résztvevőknek, akiknek (ahogy Waldron fogalmazna) van egy helyük, ami a tulajdonjog védelme alá esik, és amit sajátjuknak hívhatnak. A rögzített tulajdon, az ingatlan tehát a legitim állampolgárság előfeltételévé válik. A függetlenségüktől megfosztott hajléktalanok státusa olyan, mint a gyerekéké: „a hajléktalan ember mindenkor és teljes mértékben ki van szolgáltatva mások jóakarátának” (Waldron 1991: 229). Természetesen régi taktika, hogy bizonyos társadalmi csoportok tagjainak gyermeki természetét bizonygatják, melyet az amerikai történelem során már a nőkkel, az afroamerikaiakkal, az ázsiai és bizonyos európai bevándorlókkal, valamint a tulajdon nélküli radikális munkásokkal szemben is alkalmaztak.

Ezek a lépések azonban nemcsak alanyaik számára károsak. Mindez a többieket, azaz mindannyiunkat is közvetlenül érint. „Ha értékes számunkra az autonómia” – érvel Waldron (1991: 320),

akkor jelentőséget kell tulajdonítanunk az előfeltételei teljesülésének is; máskülönben az értékeink jelentőségüket veszítik, legalábbis ami a valódi emberek helyzetét illeti. [...] Még ha azt is mondjuk, hogy nincsen semmi különösen méltóságteljes az alvásban vagy a vizezésben, mindenképpen van valami mélyen és elkerülhetetlenül megalázó abban, ha valaki akadályozva van ezekben a tevékenységekben. Minden kínzó tudja ezt: az emberi szellem megtöréséhez ragadd meg az áldozat értelmét az emberi élet banális szükségleteinek apró, de könyörtelen korlátozásaival. Szégyellnünk kellene magunkat azért, hogy hagytuk, hogy a magán- és közösségi tulajdonról szóló törvényeink egymillió vagy annál is több állampolgárt ilyen lealacsonyító helyzetbe hozzanak.

A társadalmat – és a közösségi életet – a kínzómaster mintájára alakítjuk át, hol paternalisztikus érdeklődést mutatva alanyaink élete iránt, hol szervezetten megalázva őket. Gyakorlatilag olyan közszférát teremtünk, amely szabadságtalanságból és emberkínzásból áll. Avagy Mike Davis (1990: 234) dermesztően pontos metaforájával: „A hidegháború a belváros utcáin egyre inkább eszkalálódik”. Ha meg tudjuk győzni magunkat arról, hogy a hajlék-

---

29 Egyértelműen ki kell mondani: azok a különféle ideológiák, amelyeken keresztül a hajléktalan embereket és a hajléktalanságot értelmezni próbáljuk, ténylegesen ellentmondások. Egyfelől meg akarjuk mutatni, hogy a hajléktalanság önkéntesen vállalt, nem pedig strukturális okokra visszavezethető állapot. Másfelől azt is meg akarjuk mutatni, hogy a hajléktalanok nem polgári, „szabad ágensek” – mely álláspont viszont látszólag aláássa az önkéntesség lehetőségét. Az ellentmondást azonban igen egyszerű feloldani: mivel ezek az emberek maguk vállalták, hogy hajléktalanok legyenek (illetve azok maradjanak), így nem jogosultak legitimációra.

talánok korunk kommunistái,³⁰ akkor ezt a fajta közszférát jogszerűnek és igazságosnak nevezhetjük. Ezzel pedig nemcsak a mások autonómiájának korlátozását legitimáljuk, hanem azt az igazságtalan gazdaságot is, amely létrehozta a körülményeket, amelyek között ilyen döntéseket hozunk.

Tájkép vagy köztér?

Egy város felépítése attól függ, hogyan ötvözik az emberek a hagyományos gazdasági tényezőket: a földet, a munkát és a tőkét. De attól is függ, hogyan alakítják a kirekesztések és jogosultságok szimbolikus nyelvezetét. A városok kinézete és hangulata tükrözni fogja az arra vonatkozó döntéseket, hogy mi – és ki – legyen vagy ne legyen látható, a rend és a rendtelenség fogalmait és az esztétikai hatalom gyakorlását (Zukin 1995: 7).

A megsemmisítő gazdaság és a tér törvényi megsemmisítése közötti kapcsolat, ami a hajléktalanellenes jogszabályokon keresztül válik nyilvánvalóvá, azokban a diskurzusokban a legfeltűnőbb, melyeket tág értelemben „esztétikainak” nevezhetünk. Amikor Patty Murray Washington állambeli demokrata szenátort 1992-ben először beválasztották az amerikai Kongresszusba, megdöbbsent a látványtól, ami a főváros utcáin fogadta: „Ha körbetekintek, egy szedett-vedett várost látok. [...] Az utcákon az emberek poharakat szorongatnak és a piros lámpáknál pénzt koldulnak” (*Washington Post* 1993b). A szenátor szavai után a riportter így folytatja: „A koldusok, akik többsége, bár nem mindegyike, hajléktalan, a város azon kevés látnivalói közé tartoznak, melyeket aligha élveznek a turisták.” Dan Mobley, a Washingtoni Konferenciaszervezők Egyesületének (*DC Convention and Visitors Association*) alelnöke így fogalmaz: „A kéregetők nem egy szép látvány.” Hozzáteszi ugyanakkor, hogy „még senki sem mondta, hogy a kéregetők miatt nem szeretne idejönni” (*Washington Post*, 1993b). Ezzel együtt a „szép látvány” helyreállítása érdekében országszerte rengeteg városban próbálják hatalmas megszállottsággal eltávolítani a hajléktalanokat.³¹

A *Downtown Cincinnati* üzleti szövetség ügyvezetője például így érvel: „Jelenleg a kéregetők miatt számos, akár Cincinnati külvárosából, akár máshonnan érkező látogató képtelen megismerni és élvezni gyönyörű belvárosunkat” (*Cincinnati Enquirer* 1995b). Akron városának polgármestere azért támogatta egy mindenféle (és nem csupán az „agresszív”) kéregetést tiltó jogszabály elfogadását, mert „a város az új konferenciaközpont átadásával, valamint jövőre az Inventure Place (a feltalálók emlékcarnoka) várható megnyitásával igyekszik helyreállítani a belváros képét” (*Cleveland Plain Dealer* 1994). Az Atlantai Konferencia- és Turisztikai Iroda (*Atlanta Convention and Visitors Bureau*, ACVB) ideiglenes elnöke is támogatta a „csavargók, huligánok és általában mindenféle birtoksértés elleni átfogó törvények bevezetését”. „Arra bízatom az ACVB-t és az egész közösséget, hogy legelőször a város utcáit tisztítsuk meg, máskülönben nincs az a marketing, ami segíthet rajtunk” – mondta (*Atlanta Journal and Constitution* 1991). „A lehető legtöbb eszközt meg kell ragadnunk, hogy tisztán tartsuk a várost” – fogalmaz George Salamando San Diegó-i rendőrkapitány (Rodgers 1992). És valóban, 2000-re a város az utcák megtisztításának feladatát – legyen

30 A szerző a kommunisták (illetve a kommunistának tartott baloldaliak) elleni Egyesült Államok-beli propagandára és állami erőszakra utal. (A szerk.)

31 Ezek mintapéldáihoz lásd Davis (1990) és Sorkin (1992).

szó szemétről vagy hajléktalan emberekről – kiszervezte a „Tiszta és Biztonságos” név alatt futó, magántőkéből finanszírozott programba, melyet a Városközpont Fejlesztési Vállalat (*Center City Development Corporation*) és a belvárosi Ingatlanalapú Vállalkozásfejlesztési Körzet (*Property-based Business Improvement District*) támogatott (Mitchell és Staeheli 2002). A programot irányító Belvárosi Partnerség leírása szerint az élettelen hulladékot slaggal mossák fel, míg a hajléktalanokat „nagykövetek” útján „bosszantják” és veszik rá arra, hogy hagyják el a belvárosi parkokat és járdákat (idézi Mitchell és Staeheli 2002). Mindez a város vezetése, valamint az ingatlan- és üzlettulajdonosok meggyőződése szerint biztosítja, hogy a kertvárosban élő középosztály és a turisták vonzóznak találják a belvárost, és több időt töltsenek ott.

Valamennyi példa esetében a városi épített környezet kinézete jelenti az aggodalom forrását. A cél olyan látvány kialakítása, amely nem „kelt rossz benyomást a látogatókban, nem kelti azt az érzetet, hogy a belváros utcái veszélyesek” (*Cincinnati Enquirer* 1995a). Ennek elsődleges eszköze – a hajléktalanellenes törvények bevezetése, amelyek végrehajtását sokszor magán-biztonságicégekre bízák – gyakorlatilag nem más, mint a belváros *tájképként* történő rekonstruálása. Mondanivalóm a „tájkép” egy konkrét meghatározásán alapul. Amint arra Denis Cosgrove (1984, 1985, 1993), Stephen Daniels (1993) és mások (vö. Schein 1997) igen pontosan rámutattak, a „tájkép” egyfajta világlátással jár, amely számára a rend és a környezet feletti ellenőrzés fontosabb, mint a hétköznapi élet zűrés dolgai. A tájkép egy olyan „szintér”, ahol a tulajdonnal rendelkező osztályok kifejezésre juttathatják a földterület „birtoklását” és az azt kitöltő társadalmi kapcsolatok feletti befolyásukat. Ebben az értelemben a tájkép a kényelem és a kikapcsolódás, esetleg a nyugodt fogyasztás helye, melyet nem árnyékolhatnak be a munka, a szegénység és a társadalmi küzdelem képei. Cosgrove (1985: 49) megmutatja, hogy a tájkép fogalma egy „burzsoá-racionalista világfelfogásból” fejlődött ki, és azt erősíti. Később Daniels és Cosgrove (1993; lásd még Cosgrove 1990, 1993) feltárták, hogy a „tájképek” nemcsak szöveggént és vizuális reprezentációként működnek, hanem mint az élet „drámájának” „színpadai” is.³² A belvárosok átalakítása és hajléktalanellenes törvényekkel történő védelme azonban olyan színpadot hoz létre, amely – a mintául szolgáló megaplázákhöz és élménypiacokhoz hasonlóan – egy „pacifikált nyilvánosságnak” (Crilly 1993) ad teret [lásd Mitchell könyvének 4. fejezetét]. Ebben az előadásban a hajléktalanok csekély vagy semmilyen szerepet sem kapnak. És valóban, a hajléktalan emberek rendszeres behatolása a város színterébe azt a gondosan kialakított állapotot fenyegeti, amelyben a „közönség” felfüggeszti kétkedését – ami minden színházi előadáshoz elengedhetetlen –, ezzel látszólag elriasztva a közönséget, és más olyan látványosságok felé terelve őket, mint a külvárosi plázák és a szórakoztató parkok (Sorkin 1992).

A hajléktalanellenes törvények szépészeti beavatkozások, melyek a város kinézetéről és formájáról szóló viták részeként jelennek meg. „Az esztétikai ítéletek – írja Harvey (1990: 429) – sokszor a politikai és társadalmi fellépések fontos elemei.”³³ Amikor ilyen esztétikai ítéleteken keresztül a városi tereket nem közterekként, hanem tájként értékeljük, gyakorlatilag duplán „felfüggesztjük a kétkedésünket”:

32 A tájkép földrajzával kapcsolatban a színpad mint metafora részletesebb elemzéséhez lásd Mitchell (2000: 5. fejezet).

33 Erre az állításra különösen jó példát hoz Duncan és Duncan (2001) a New York környéki kertvárosi felsőosztály esetével.

Egy tájkép ereje nem abból származik, hogy látványosságot kínál, hanem abból a tényből, hogy mint egy tükör vagy délibáb, a fogékony szemlélődő számára egy egyszerre igaz és hamis képet nyújt azokról a kreatív kapacitásokról, melyeket az egyén (az Ego) elbűvölő módon saját magának tud tulajdonítani, becsapva önmagát. A táj egyben rendelkezik azzal a csáberővel, amivel minden *kép* rendelkezik, és ez különösen igaz a városi tájkép – mint például Velence – esetében, amely azonnal *műtárgyként* jelenik meg. Innen ered a turistáknak az a tipikus illúziója, hogy egy olyan mű részesei, amelyet tökéletesen értenek, holott pusztán átutazók egy-egy országban vagy tájon, és a látvány meglehetősen passzív élvezői. A mű konkrét valósága, termékei, az azokhoz kapcsolódó termelőtevékenységek mind rejtve maradnak és feledésre vannak ítélve (Lefebvre 1991: 189, kiemelés az eredetiben).

A városi tájkép létrehozása tehát azért fontos, mert helyreállítja a nézőben (legyen az turista, kertvárosi polgár vagy helyi lakos) az épített környezet felett birtokolt irányítás képzetét, melyet a valóságban egy kreatív, látszólag anarchikus és különféle szinteken működő megsemmisítő gazdaság „irányít”, amely ugyanúgy tönkretetheti a néző pályáját és életét, ahogyan a többi „leépített” emberrel tette:

Dallas belvárosa még a konjunktúra idején sem volt egy álom. Az 1980-as évek elején az ingatlanfejlesztők mindent beleadtak, egyre-másra épültek az üveg-, acél- és betonpaloták – de a látogatók csak nem jöttek. [...] Rövidesen a konjunktúrának is vége szakadt. A vállalati fúziók és akvizíciók ideje következett, mely leépítésekkel és összevonásokkal járt, és rengeteg iroda megüresedett. A dallasi belváros hatalmas úrré változott, és megindult az enyészet (*Houston Chronicle* 1995).

A hajléktalanellenes törvények megalkotásával a városi felhalmozás védelmének nevében „teret nyer az abszolút politikai tér”, és a tájképben rejlő „transzparencia érzete” „egyre erősebbé válik” (Lefebvre 1991: 189).

Míg a város tájképpé formálása (a közterek „privatizálásán” keresztül, ami a hajléktalanellenes törvényeket kíséri) egyfelől az ellenőrzés illúzióját tartja fenn, ugyanennek a másik aspektusa a kényelem ideológiájának megerősítése, amit Sennett (1994: 18) az „ellenállástól való megszabadulásnak” nevez. Sennett érvelését folytatva elmondható, hogy a városi táj tervezésének egyre fontosabb aspektusa, hogy nemcsak a tőke áramlását segíti elő, hanem azt is, hogy a „polgárok” képesek legyenek „akadálytalanul, erőfeszítés és interakció [*engagement*] nélkül mozogni” a városban (Sennett 1994: 18).³⁴ „A vágy, hogy megszabadítsuk a testet az ellenállástól”, mondja Sennett (1994: 18), „az érintéstől való félelemmel párosul, melyet jól tükröznek a modern várostervezési szokások”. Ezt a félelmet az „agresszív kéregetésre” vonatkozó törvények körüli viták mutatják meg a legnyilvánvalóbban. Tipikus példája ennek az 1993-ban Washington D. C.-ben elfogadott koldusrendelet, mely szerint tilos „másokhoz olyan módon közeledni, őket megszólítani vagy követni, [...] ami egy átlagemberben fizikai sértéstől való félelmet kelt” (*Washington Post* 1993a; *Roll Call* 1993). Az erőszak természetesen törvénytelen, csakúgy, mint az azzal való fenyegetés. Ez a törvény azonban nem az erőszakot vagy a fenyegetést bünteti, hanem mások kényelmetlen helyzetbe

---

³⁴ Ebből a szempontból különösen érdekesek a városban mozgó egyén körül biztonságos zónát kialakító „buborék-törvények” [l. Mitchell könyvének 2. fejezetét]: lehet, hogy egy olyan jogi rezsim születésének vagyunk tanúi, ahol az egyén függetlensége egy olyan állapotot jelent, amiben törvényileg elszigeteljük mindentől, amivel nem szeretne találkozni? Könnyű elképzelni egy olyan világot, ahol a jog garantálja az egyének saját „független terét”, mely velük együtt mozog a városban, távol tartva tőlük a koldusokat, szórólapozókat és más idegeneket.

hozását. A kéregetés, a parkban alvás és a sikátorban vizezés mindannyiunk számára – számomra is – kényelmetlen helyzeteket teremt. Ez természetes reakció. A kényelmetlenség azonban sem „bünt”, sem „veszélyt” nem jelent, még ha gyakran össze is mossuk ezekkel a fogalmakkal. „»Egy szívességet szeretnék kérni« – mondta. »Nincs pénzem« – válaszoltam. Azt hiszem, ezért szólított meg. A frászt hozza rám még most is” – szól egy idősebb hölgy beszámolója Memphisből. „Nincs fegyverem, de ezt akkor és ott nagyon bántam” (*Commercial Appeal* [Memphis] 1994). A testi érintkezéstől való félelem gyakran kevésbé egyértelmű, mint ebben a beszámolóban,³⁵ de jól érzékelhető, amikor azon aggódunk, hogy egy belvárosi utcán nem bírunk végigsétálni anélkül, hogy ne ütköznénk hajléktalanokba. „A városi tortúra mondjuk utcánként hat hajléktalant jelent. Néhányan csöndben ülnek a padokon, vagy a falnak támaszkodnak és a járókelők orra elé tolják műanyag poharukat. Többségük – jelekkel, megszólítással – közvetlenebb módon is kéreget” (*Washington Post* 1993b). Még a legpasszívabb koldusok is fenyegetőek: a séta „tortúrává” változik, a néma koldusok pedig az „orrunk elé tolják” poharukat.

Sennett szerint az „a lehetőség, hogy bárhová akadály nélkül eljuthassunk, szabadon vándorolhassunk – egy legjobban az üres térben kiteljesedő szabadság” magának a szabadságnak a definíciójává vált a „nyugati civilizációban”.

A mozgás törvényei hatással vannak a modern élmények széles körére – és ezek a társadalmi, környezeti, vagy éppen személyi ellenállást és az azzal járó kényelmetlenségeket valamilyen értelemben igazságtalansággként és jogtalansággként kezelik. A könnyedség, a kényelem, a „felhasználóbarátság” az emberi kapcsolatokban az egyéni cselekvési szabadság biztosítékává váltak (Sennett 1994: 310).³⁶

Két fontos észrevételt tehetünk ezzel kapcsolatban. Először is, a mozgás ilyen jellegű szabadságát csak az teszi lehetővé, ha másoktól megtagadjuk ezt a jogot (vö. Blomley 1994a, 1994b). A hajléktalanellenes törvényekkel szembeni jogi lépések abból indulnak ki, hogy bizonyos emberek kitiltása a közterekről sérti a hajléktalanok szabad mozgáshoz való alkotmányos jogát (Ades 1989; Simon 1995; Mitchell 1998b). A *mi* mozgásszabadságunk tehát a hajléktalanok röghöz kötésén alapul. A hajléktalanok „akadályozzák” korlátlan mozgásunkat, és kényelmetlenséget jelentenek, amikor a városban közlekedünk. Az a hajléktalan, aki megnehezíti, hogy a túléléséhez való hozzájárulás nélkül elsétáljunk mellette, aligha nevezhető „felhasználóbarátnak”.

A második észrevétel, hogy a szabadságot a kényelemmel és az egyéni mozgással azonosító ideológia megerősíti a „transzparencia érzetét”, amely a városi tájkép megismerhetősége irányába hat, mivel „eltünteti annak termékeit és a termelési tevékenységeket”. „Az ellenállás a test alapvető szükséglete” – állapítja meg Sennett (1994: 310). „A test az ellenállás érzetén keresztül kényszerül megismerni az őt körülvevő világot. Ez a paradicsomból való kiűzetés tanulságának világi változata. A test akkor kel életre, amikor meg kell birkóznia a nehézségekkel.” A *flâneur* [sétáló] tizenkilencedik századi ideálja szerint felépülő várossal

---

35 Egyáltalán nem állítom, hogy a félelem, amiről a hölgy beszámol, ne lett volna valóságos. A kérdés csupán az: megengedhető-e, hogy félelmeink és kényelmetlenségérzetünk miatt ellehetetlenítsük mások túléléséhez szükséges tevékenységeit? Vajon tényleg az a megfelelő reakció a kéregetésre, ha fegyvert rántunk?

36 Sennett leírásából nyilvánvalóan egy főleg fehér, maszkulin és burzsoá ideológia rajzolódik ki. Az egyesek számára elérhető ellenállásmentes közszféra álma – egy teljesen gyökerét veszített „városhoz való jog” az elkényeztetett osztályok számára – történelmileg egyértelműen egy a többség számára disztópikus *rémálm*on alapult.

kapcsolatban így folytatja (Sennett 1994: 358): „a mozgó, nézelődő egyénekké teli közterületek [...] többé nem jelentettek valamilyen politikai teret”. Az olyan környékek pedig, mint a mai Greenwich Village (ahol Sennett él³⁷), illetve más belvárosi negyedek, „csupán a látvány fórumai”, ahol „a politikai eseményeket nem követi a konkrét gyakorlat az utcákon; és nem sokkal járulnak hozzá ahhoz, hogy a város különféle kultúráit összefogják közös célok érdekében”. Ez természetesen egyre inkább igazgá válik, ahogy a helyi vezetés egyre több városban próbál „életminőségi” kampányok segítségével javítani az utcaképen.

Összefoglalva, az olyan „életminőségi” kezdeményezések, mint a hajléktalanellenes törvények, az esztétika politikáját a túlélés politikája fölé helyezik. A város összes lakójának életét jobbá tenni hivatott józan tervek helyét a városi tájkép makettje veszi át. A „városhoz való jog” helyét – amely mindenkit megillet – átveszi egyeseknek azon „joga”, hogy útjuk során ne kelljen az utcára került emberek idegesítő „ellenállása” ütközniük. Crilley (1993: 157) az olyan óriásépületeket, mint a londoni Canary Wharf vagy a New York-i World Financial Center – melyek tökéletes tervezettség mellett egyfajta nosztalgikaként teremtik újra a városi életet –, szembeállítja a „hagyományos várossal”. „A heterogén és pezsgő társadalmi interakciókkal jellemzett hagyományos város nem »programozható«, nem lehet drótokkal irányítani; a város történelme és emlékei nem redukálhatók néhány esszenciális képre; a város közösségi jelenlét nem irányítható a megfelelő formák alkalmazásával, káprázatos látványokkal, az ingyekenyer és -cirkusz ígéréteivel.” Mégis, pontosan ezt kísérik meg a városok, amikor lecsapnak a hajléktalan emberekre. A város köztereit egy tájjal helyettesítik, a városi élet (gyakran kellemetlen és nyomasztó) heterogén kölcsönhatásait egy képpel cserélik fel.

Ha a plázák és élménypiacok a – Michael Walzer (1986) szóhasználatával – „zárt gondolkodású” közterek világának egyik oldalát testesítik meg (az olyan terek világát, melyek egyetlen céllal készültek, például a szabadidő kárára történő költsékezés, vagy pontosabban a szabadidőn keresztül a költsékezésre való ösztönzés céljából), a hajléktalanellenes törvények ugyanennek a világnak a másik oldalát képviselik. Colman McCarthy (1994) újságíró megállapítása szerint „1994-ben számos amerikai városban az utcán lévő számára ez volt az üzenet: leléptek, vagy letartóztatunk”. A helyzet azóta csak tovább súlyosbodott (Foscarinis, Cunningham-Bowers és Brown 1999).

Összefoglalás

A köztér – csakúgy, mint a városhoz való jog – mindig egyezség kérdése (l. Goheen 1993). A hajléktalanellenes törvények növelik a játék tétjét, mivel explicit módon – és egyben törvényi eszközökkel – megpróbálnak egyes embereket eltávolítani a tárgyalóasztaltól úgy, hogy egyszerűen bűnözőkként tüntetik fel őket. Ezeknek a törvényeknek a célja – ha nem is nyilván, de elég világosan – a közjogok újradefiniálása oly módon, hogy csak az otthonnal rendelkezők használhassák a köztereket. Céljuk, hogy a város köztereit *tájképként* értelmezzék újra, egy privatizált látványként, melyben csak a kiválasztottak passzív tekintete gyönyörködhet, miközben igyekeznek meggyőzni magukat arról, hogy amit látnak, az teljesen természetes állapot.

---

37 Greenwich Village New York egyik belvárosi negyede, ahol sok művész, egyetemista és értelmiségi él. (A szerk.)

Elég egyértelműnek tűnik, hogy ezek a törvények szerves kapcsolatban vannak a polgárság bizonytalanságérzetével a mai „globalizálódó” gazdaságban. Egy olyan korban, amikor a „szimbolikus gazdaság” átvette a látszólag stabilabb ipari alapú gazdaság helyét, a „városok kultúrája” (Zukin 1995) létfontosságú szerepet tölt be. Ez a „kultúra” – a tájkép – maga is illékony, nem jelent tartós és garantált vonzóerőt a vándorló tőke számára. Ezért aztán – Zukin megfogalmazásával – a „félelem esztétizálása” egy teljesen érthető, bár továbbra is ijesztő folyamat. A felszínen vonzó tájképek tervezésével valójában az elkerülhetetlen ellenküzdünk, megpróbálunk nyerni néhány újabb hónapnyi vagy évnyi prosperitást. De nemcsak a jelenség forrása egyértelmű, hanem az általa okozott károk is. A hajléktalanellenes törvények alighanem a legvilágosabb példái a fausti egyezségeknek, melyeket saját viszonylagos jólétünk védelme érdekében napról napra megkötünk. Ezek legnagyobb kárát természetesen a hajléktalan emberek viselik. De túl nagy árat jelent a brutális közsféra átgondolatlan megteremtése is, cserébe a vonzó belvárosi környezetért. „A félelem önmagát bizonyítja”, idézi William Whyte-ot Mike Davis (1990: 224), hozzátéve, hogy „a társadalom félelemérzete a bűnügyi mutatók helyett a biztonsági intézkedések függvényévé válik”.³⁸ A hajléktalanellenes törvények pontosan azt mutatják, hogy a polgárság érezhető félelmét tükröző közsféra mennyire elvesztette szerepét mint a kritika, a vita és a küzdelem helyszíne – ahol hangot kap a városhoz való jog kiáltása és követelése. Ehelyett a brutális gazdaságot és tájképet igazságos gazdasággként és tájképként feltüntetni igyekvő legitimációs kísérletnek ad teret.

Fordította Koronczay Dávid

Hivatkozott irodalom

- Ades, Paul (1989): The Unconstitutionality of “Antihomeless” Laws: Ordinances Prohibiting Sleeping in Outdoor Public Areas as a Violation of the Right to Travel. *California Law Review* 77: 595–628.
- Atlanta Journal and Constitution* (1991): “Harassing the Harassers?” (július 15., D1).
- Atlanta Journal and Constitution* (1993): “Advocates: City is Trying to Hide the Homeless” (július 12., C4).
- Anderson, Nels (1923): *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bahr, Howard (1970): *Disaffiliated man: Essays and Bibliography on Skid Row, Vagrancy, and Outsiders*. Toronto: University of Toronto Press
- Bahr, Howard (1973): *Skid Row. An Introduction to Disaffiliation*. New York: Oxford University Press.
- Balter, J. (1994): “City’s Panhandling Law Becomes a Big Problem for Small Neighborhoods.” *The Seattle Times*, június 5., B5.
- Baltimore Sun* (2001): “Bill Would Ban Night Panhandling” (június 27., 1A).
- Baum, Alice S. és Donald W. Burnes (1993): *A Nation in Denial: The Truth about Homelessness*. Boulder: Westview Press.
- Blau, Joel (1992): *The Visible Poor: The Homelessness in the United States*. New York: Oxford University Press.
- Blomley, Nicholas K. (1994a): *Law, Space, and the Geography of Power*. New York: Guilford Press.
- Blomley, Nicholas K. (1994b): Mobility, Empowerment, and the Rights Revolution. *Political Geography* 13: 407–422.
- Blumberg, Leonard U. et al. (1978): *Liquor and Poverty: Skid Row as a Human Condition*. New Brunswick, NJ: Rutgers Center of Alcohol Studies.
- Calhoun, Craig (1992): Introduction: Habermas and the Public Sphere. In *Habermas and the Public Sphere*. Craig Calhoun (szerk.) Cambridge: Cambridge University Press, 1–48.

---

38 Ezzel kapcsolatban ismét csak Rosen (2001) *New York Times*ban megjelent cikkét ajánlom.

- Cincinnati Enquirer* (1995a): "City Council OKs Cracking Down on Panhandling" (május 4., B4).
- Cincinnati Enquirer* (1995b): "DCI to Study Panhandlers, Lead Campaign" (április 18., B2).
- Cincinnati Enquirer* (1995c): "Limits on Begging Before Council Today: Effort to Make New Law Temporarily Fails" (május 3., B1).
- Cincinnati Enquirer* (2002): "Panhandling Law Takes Effect Monday" (április 7., B2).
- Cleveland Plain Dealer* (1994): "Other Laws Eclipse City's Panhandling Ordinance" (július 7., 1B).
- Commercial Appeal* (Memphis) (1994): "Other Laws Eclipse City's Panhandling Ordinance" (július 24., B1).
- Cosgrove, Denis E. (1984): *Social Formation and Symbolic Landscape*. London: Croon Helm.
- Cosgrove, Denis E. (1985): Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers* 10: 45–62.
- Cosgrove, Denis E. (1990): Spectacle and Society: Landscape as Theater in the Pre-Modern and Post-Modern Cities. In *Vision, Culture, and Landscape*. Paul Gorth (szerk.). Berkeley: Department of Landscape Architecture, University of California, 221–239.
- Cosgrove, Denis E. (1993): *The Palladian Landscape: Geographical Change and its Cultural Representation in the Sixteenth-Century Italy*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Cox, Kevin R. és Andrew Mair (1988): Locality and Community in the Politics of Local Economic Development. *Annals of the Association of American Geographers* 78: 307–325.
- Cresswell, Tim (1996). In *Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cresswell, Timp (2001): *The Tramp in America*. London: Reaktion Books.
- Crilley, Darrell (1993): Megastructures and Urban Change: Aesthetics, Ideology and Design. In *The Restless Urban Landscape*. Paul L. Knox (szerk.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 126–164.
- Crump, Jeff (2002): Deconcentration by Demolition: Public Housing, Poverty and Urban Policy. *Environment and Planning D: Society and Space* 20: 581–596.
- Crump, Jeff (2003): The End of Housing as We Know It: Public Housing Policy, Labor Regulation, and the U.S. City. *International Journal of Urban and Regional Research* 27(1): 179–187.
- Daniels, Stephen és Denis Cosgrove (1993): Spectacle and Text: Landscape Metaphors in Cultural Geography. In *Place/Culture/Representation*. James Duncan és David Ley (szerk.). London: Routledge, 57–77.
- Davis, Mike (1991): *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. London: Verso.
- Dear, Michael J. és Jennifer R. Wolch (1987): *Landscapes of Despair*. Princeton: Princeton University Press.
- Dees, Jesse Walter (1948): *Flophouse*. Frankestown, NH: M. Jones Co.
- Denver Post* (1999a): "Colorado Springs Measure Target Street Beggars" (november 2., B5).
- Denver Post* (2000a): "City to Rein in Panhandlers" (május 16., B1).
- Deutsche, Rosalyn (1990): Architecture of the Evicted. *Strategies. A Journal of Theory, Culture, and Politics* 3: 159–183.
- Duncan, James S. és Nancy G. Duncan (2001): The Aestheticization of the Politics of Landscape Preservation. *Annals of the Association of American Geographers* 91: 387–409.
- Ellickson, Robert C. (1996): Controlling Chronic Misconduct in City Spaces: Of Panhandlers, Skid Rows and Public-Space Zoning. *Yale Law Journal* 105(5): 1165–1248.
- Falit-Baiamonte, Anthony (2000): *Identity, Public Space, and Protest: Scales of Challenge*. Kézirat, University of Washington.
- Fraser, Nancy (1990): Rethinking the Public Sphere: A Contribution to Actually Existing Democracy. *Social Text* 25–26: 56–79.
- Groth, Paul (1994): *Living Downtown: The History of Residential Hotels in the United States*. Berkeley: University of California Press.
- Habermas, Jürgen (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Gondolat.
- Hamill, P. (1993): "How to Save the Homeless – And Ourselves." *New York* 26 (szeptember 20.): 34–39.
- Hartman, Chester. (1987): The Housing Part of the Homeless Problem. In *Homelessness: Critical Issues for Policy and Practice*. Jill Kneerim (szerk.). Boston: The Boston Foundation.
- Harvey, David (1982): *The Limits to Capital*. Chicago: University of Chicago Press. London: Verso.
- Harvey, David (1989): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (1990): Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination. *Annals of the Association of American Geographers* 80: 418–434.
- Harvey, David (2001): Globalization and the "Spatial Fix." *Geographische Revue* 2: 23–30.
- Harvey, David (2009): Az „új” imperializmus: felhalmozás kismimmizés által. *Fordulat* 7: 78–106.
- Henderson, George L. (1999): *California and the Fictions of Capital*. Oxford: Oxford University Press.

- Herscher, E. (1995): "Berkeley Still Struggling With Anti-Panhandling Law: Legal Ruling Has Blocked Enforcement." *San Francisco Chronicle*, június 5., A13.
- Hoch, Charles és Robert A. Slayton (1989): *New Homeless and Old: Community and the Skid Row Hotel*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hombs, Mary Ellen és Mitch Snyder (1982): *Homelessness in America: A Forced March to Nowhere*. Washington, DC: The Community for Creative Non-Violence.
- Hopper, Kim és Jill Hamberg (1984): *The Making of America's Homeless. From Skid Row to the New Poor*. New York: Community Service Society.
- Houston Chronicle* (1995): "Big Changes in Big D" (március 19., S1).
- Howell, Philip (1993). Public Space and the Public Sphere: Political Theory and the Historical Geography of Modernity. *Environment and Planning D: Society and Space* 11: 303–322.
- Howland, George (1994): The New Outlaws. Cities Make Homelessness a Crime. *The Progressive* 58 (május): 33–35.
- Johnson, B. és R. Norse (1996): Marathon Protest Defies Santa Cruz Sleeping Ban. *Street Spirit 2* (augusztus): 1–11.
- Kasinitz, Philip (1986): Gentrification and Homelessness: The Single Room Occupant and the Inner City Revival. In *Housing the Homeless*. Jon Erickson és Charles Wilhelm (szerk.). New York: Center for Urban Policy Research, 241–252.
- Katz, Cindi (2001): Hiding the Target: Social Reproduction in the Privatized Urban Environment. In *Postmodern Geography: Theory and Praxis*. C. Minca (szerk.). Oxford: Blackwell, 94–110.
- Kelling, George L. és Catherine M. Coles (1996): *Fixing Broken Windows: Restoring Order and Reducing Crime in Our Communities*. New York: The Free Press.
- Kirsch, Scott (1995): The Incredible Shrinking World: Technology and the Production of Space. *Environment and Planning D: Society and Space* 13: 529–555.
- Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Leo, John (1993): Distorting the Homeless Debate. *U.S. News and World Report* 115: 27 (november 8.).
- Leonard, Paul A. et al. (1989): *A Place to Call Home: The Crisis in Housing for the Poor*. Washington, DC: Center on Budget and Policy Priorities, Low Income Housing Information Center.
- Lipietz, Alain (1986): New Tendencies in the International Division of Labor: Regimes of Accumulation and Modes of Regulation. In *Production, Work, Territory*. A. Scott és M. Storper (szerk.). Boston: Allen and Unwin, 16–40.
- Los Angeles Times* (1987): "Original 'Skid Row' Homeless Add Sad Note to Gentrified Seattle Area" (március 24., 1.20).
- McCarthy, Colman (1994): "Law vs. the Homeless" *Washington Post* (december 27., 17).
- MacDonald, Heather (1995): San Francisco's Matrix Program for the Homeless. *Criminal Justice Ethics* 14(2): 79–80.
- Mair, Andrew (1986): The Homeless and the Post-Industrial City. *Political Geography Quarterly* 5: 351–368.
- Marcuse, Peter (1988): Neutralizing Homelessness. *Socialist Review* 18: 69–86.
- Marx, Karl ([1867] 1955): *A tőke I*. Budapest: Szikra.
- Marx, Karl (1972): *A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai II*. Budapest: Kossuth.
- Massey, Doreen (1995): *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mitchell, Don (1998): Anti-Homeless Laws and Public Space II: Further Constitutional Issues. *Urban Geography* 19: 98–104.
- Mitchell, Don (2000): *Cultural Geography: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Mitchell, Don (2001): The Devil's Arm: Points of Passage, Networks of Violence and the Political Economy of Landscape. *New Formations* 43, 44–60.
- Mitchell, Don (2003): California Living, California Dying: Dead Labor and the Political Economy of Landscape. In *Handbook of Cultural Geography*. Kay Anderson et al. (szerk.). London: Sage, 233–248.
- Mitchell, Don és Lynn A. Staeheli (2002): Clean and Safe? Property Redevelopment, Public Space, and Homelessness in Downtown San Diego. Előadás a *Politics of Public Space* konferencián, Graduate Center, City University of New York, március 1.
- Molotch, Harvey (1976): The City as a Growth Machine. *American Journal of Sociology* 82: 309–332.
- National Law Center on Homelessness and Poverty (1999). *Out of Sight – Out of Mind? A Report on Anti-Homeless Laws, Litigation, and Alternatives in 50 United States*. Washington, DC.
- New York Times* (1987): "Panhandling Law in Use in Seattle" (november 29., 1.44).
- New York Times* (2001): "The Going Rate: 25 Cents" (július 22–28., 4.2).
- Piven, Francis Fox és Richard Cloward (1992): *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*. New York: Vintage.
- Raspberry, William (1992): Telling the Truth About Homelessness. *Washington Post*, december 29.
- Rodgers, T. (1992): "Many Panhandlers Not Homeless." *San Diego Union-Tribune*, március 17., B1.

- Rosen, Jeffrey (2001): "A Watchful State." *New York Times Magazine*, október 7.
- Roll Call (1993): "In the Neighborhoods: Shortchanged by the City's New Panhandling Law" (június 17.).
- Rossi, Peter (1989): *Down and Out in America: The Origins of Homelessness*. Chicago: University of Chicago Press.
- San Francisco Chronicle (1994a): "All Sides Ready to Sound Off on Begging Law" (február 15., A13).
- San Francisco Chronicle (1994b): "Santa Cruz Wants to License Beggars" (február 10., A21).
- Schein, R. (1997): The Place of Landscape: A Conceptual Framework for an American Scene. *Annals of the Association of American Geographers* 87: 660–680.
- Schneider, John C. (1986): Skid Row as an Urban Neighborhood, 1880–1960. In *Housing the Homeless*. Jon Erickson és Charles Wilhelm (szerk.). New Brunswick: Center for Urban Policy Research, 67–89.
- Seattle Times (1993a): "Homeless Hit Street to Protest Proposed Ban" (augusztus 28., A9).
- Seattle Times (1993b): "Sidran Details Proposals to Control Street People" (augusztus 3., B1).
- Seattle Times (1993c): "Will Tougher Panhandling Laws Work?" (október 1., A1).
- Sennett, Richard (1994): *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton.
- Sidran, M. (1993): This is the Best of Times to Keep this City Livable. *The Seattle Times*, augusztus 10., B5.
- Simon, Harry (1992): Towns without Pity: A Constitutional and Historical Analysis of Official Efforts to Drive Homeless Persons From American Cities. *Tulane Law Review* 66: 631–676.
- Smith, David M. (1994): A Theoretical and Legal Challenge to Homeless Criminalization as Public Policy. *Yale Law and Policy Review* 12: 487–517.
- Smith, Neil (1990): *Uneven Development. Nature, Capital and the Production of Space*. Oxford: Blackwell (2nd ed.).
- Smith, Neil (1996): *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Smith, Neil (1998): Giuliani Time: The Revanchist 1990s. *Social Text* 57: 1–20.
- Sollenberger, Alice Willard (1911): *One Thousand Homeless Men*. New York: Russell Sage.
- Sorkin, Michael. (szerk.) (1992): *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. New York: Hill and Wang.
- Spradley, James P. (1970): *You Owe Yourself a Drunk: An Ethnography of Urban Nomads*. Boston: Little Brown.
- Storper, Michael és Richard Walker (1989): *The Capitalist Imperative: Territory, Technology, and Industrial Growth*. Oxford: Blackwell.
- Staehele, Lynn A. (1996): Publicity, Privacy, and Women's Political Action. *Environment and Planning D: Society and Space* 14: 601–619.
- Takahashi, Lois M. (1996): A Decade of Understanding Homelessness in the USA: From Characterization to Representation. *Progress in Human Geography* 20: 291–310.
- Takahashi, Lois M. (1998): *Homelessness, AIDS, and Stigmatization: The NIMBY Syndrome in the United States at the End of the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Veness, April R. (1993): Neither Homed nor Homeless: Contested Definitions and Personal Worlds of the Poor. *Political Geography* 12: 319–340.
- Waldron, Jeremy (1991): Homelessness and the Issue of Freedom. *UCLA Law Review* 39: 295–324.
- Walker, Richard (1996): Another Round of Globalization in San Francisco. *Urban Geography* 17: 60–94.
- Warren, Stacy (1994): Disneyfication of the Metropolis: Popular Resistance in Seattle. *Journal of Urban Affairs* 16: 87–107.
- Washington Post (1993a): "D.C. Officers Skeptical of Panhandling Limits" (június 3., B1).
- Washington Post (1993b): "Panhandlers Tap Deep Pockets of Resentment" (május 9., B1).
- Walzer, Michael (1986): Public Space: Pleasures and Costs of Urbanity. *Dissent* 33: 470–475.
- Wilson, David (1991): Urban Change, Circuits of Capital, and Uneven Development. *Professional Geographer* 43: 403–415.
- Wilson, James Q. és George L. Kelling (1982): Broken Windows: The Police and the Neighborhood Safety. *Atlantic Monthly*, március, 29–38.
- Wolch, Jennifer (1980): The Residential Location of the Service-Dependent Poor. *Annals of the Association of American Geographers* 70: 330–341.
- Wolch, Jennifer és Michael Dear (1993): *Malign Neglect: Homelessness in an American City*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Zukin, Sharon (1995): *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell.